

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра історії, правознавства та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Тема: ВІЙСЬКОВІ РЕФОРМИ ТА ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО Й
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Виконав:

Комар Максим Петрович
спеціальність 014 Середня освіта (Історія)
освітня програма Середня освіта (Історія)

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, доцент
Артюх В'ячеслав Олексійович

Допущено до захисту

"__" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Гриценко А.П.
(підпис) (ініціали, прізвище)

Дата захисту: «__» _____ 20__ р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Глухів 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ВІЙСЬКОВИХ РЕФОРМ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	6
1.1. Історіографія діяльності П. Скоропадського в Україні у 1918 р.....	6
1.2. Вплив козацьких військових традицій на ставлення Збройних сил Української держави гетьмана П. Скоропадського.....	12
1.3. Законодавчі основи військового будівництва Української Держави П. Скоропадського.....	16
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВИХ РЕФОРМ ТА ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	26
2.1. Хронологія військового будівництва Української держави П. Скоропадського.....	26
2.2. Основні здобутки військових реформ П. Скоропадського у контексті державотворчих процесів в Україні (квітень – грудень 1918 р.).....	34
2.3. Військові реформи Гетьманату як основа для розвитку українських Збройних Сил.....	40
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ВІЙСЬКОВІ РЕФОРМИ ТА ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО» НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	50
3.1. Місце теми у навчальній програмі з предмету «Історія України».....	50
3.2. Методичні аспекти викладання теми «Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського» на уроках історії України.....	59
3.3. Комплекс вправ для вивчення теми «Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського» на уроках історії України.....	69
Висновки до розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ВСТУП

Актуальність і важливість теми. Тема військових реформ Павла Скоропадського є актуальною і важливою для української історіографії та методики викладання історії України. Вона пов'язана з одним із найважливіших періодів в історії України – створенням Української Держави у 1918 році. Військові реформи П. Скоропадського були одним із ключових елементів державотворчих процесів в Україні. Вони мали на меті створити ефективні Збройні Сили, здатні захистити молоду державу від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Ступінь розробленості теми. Тема військових реформ П. Скоропадського досить добре розроблена в українській історіографії. Дослідженням цієї проблеми займалися такі вчені, як В. Верстюк, В. Смолій, М. Яременко, та ін. Вони висвітлили в своїх працях історичні передумови, особливості, основні здобутки та значення військових реформ П. Скоропадського.

Об'єктом дослідження є військові реформи та військове будівництво Української Держави Павла Скоропадського. **Предметом дослідження** є процес розробки, реалізації та оцінки військових реформ П. Скоропадського.

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні військових реформ П. Скоропадського, їх історичних передумов, особливостей, основних здобутків та значення.

Завдання дослідження:

- Розглянути історичні передумови військових реформ П. Скоропадського;
- Визначити особливості військових реформ П. Скоропадського;
- Оцінити основні здобутки військових реформ П. Скоропадського;
- Дослідити вплив військових реформ П. Скоропадського на розвиток українських Збройних Сил.

Практичні матеріали. Практичними матеріалами для дослідження є нормативно-правові документи Української Держави П. Скоропадського, історичні джерела, наукова література з даної тематики.

У дослідженні використані такі **методи**:

- Історико-генетичний метод;
- Історико-системний метод;
- Історико-порівняльний метод;
- Історико-типологічний метод.

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ВІЙСЬКОВИХ РЕФОРМ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

1.1. Історіографія діяльності П. Скоропадського в Україні у 1918 р.

Постать та діяльність останнього гетьмана України Павла Скоропадського завжди привертала і привертає увагу як українських, так й іноземних істориків. Роль П. Скоропадського у державотворенні України є визначною та потребує ґрунтовного вивчення, у тому числі, з метою аналізу здобутків і прорахунків співвітчизників та використання цих знань та досвіду у розбудові сучасної Української Держави.

Початок ХХ ст. в історії України в цілому наповнений як величними, так і трагічними для нашої держави та народу подіями. Однією з таких подій стала динамічна доба Української революції, що позначилася низкою державотворчих проектів, які крізь призму більш ніж столітньої ретроспективи становлять вагомні інформаційні приводи для їх наукового осмислення [36, с. 25].

Історико-хронологічними маркерами цього періоду історії України стали організація Центральної Ради (березень 1917 р.), заснування Української Народної Республіки (листопад 1917 р.), постання Української гетьманської держави (квітень 1918 р.), утворення Західноукраїнської Народної Республіки та Директорії УНР (листопад 1918 р.). Ці віхи українського історичного процесу стали переломними та вже довгий час перебувають у центрі дослідницької уваги науковців.

29 квітня 1918 р. в Україні відбувся державний переворот, унаслідок якого Центральна Рада була усунута, а до влади прийшов гетьман П. Скоропадський. Суспільна думка та ставлення українського народу до цієї події були неоднозначними – частина населення вітала зміну влади в країні, сподіваючись на повернення до стабільного життя, інша є частина людей була категорично проти гетьмана. Проголошена П. Скоропадським Українська

Держава проіснувала лише сім із половиною місяців. Втім, це не применшує значення цього державного утворення для становлення та подальшого відродження української державності. Діапазон суджень щодо сутності політичного режиму та соціально-економічного устрою Української Держави коливається від захоплення до трактування як антидемократичного та антинародного режиму. Це ідеологічне протистояння відтворилося й у наукових працях [38, с. 20].

Історіографія діяльності П. Скоропадського в Україні у 1918 р. сягає сучасності Української Держави. Ще у міжвоєнний період виникає три основні історіографічні напрямки щодо висвітлення Гетьманату П. Скоропадського, які умовно отримали назви – уенерівський, прогетьманський та більшовицький (згодом – радянський). Усі три напрямки осмислення значення та ролі Гетьманату П. Скоропадського були закладені безпосередніми учасниками цих революційних подій.

Закордонна україністика здебільшого характеризується протистоянням між уенерівцями й гетьманцями, тоді як в УРСР Гетьманат міг розглядатися тільки через призму класового підходу. Жоден із цих напрямів не відзначався об'єктивністю, однак дослідниками була опрацьована значна джерельна база та виявлено широкий масив фактологічного матеріалу. Саме їхні праці стали основою подальших напрацювань сучасних дослідників, які з набуттям Україною незалежності отримали можливість об'єктивного, неупередженого вивчення Гетьманату П. Скоропадського.

Я. С. Калакура аналізує зміст кожного з трьох напрямків дослідження сутності Гетьманату Павла Скоропадського. *Уенерівська течія* була започаткована очільниками Центральної Ради та УНР доби Директорії, які, втративши свою владу, мали безліч претензій до П. Скоропадського [19, с. 58]. Слід відзначити, що всередині цього напрямку оцінки Гетьманату П. Скоропадського існувало декілька підтечій. Зокрема, поряд з підходами В. Винниченка, П. Христюка та М. Шаповала можна виокремити також і специфічні погляди М. Грушевського, І. Мазепи та П. Феденка. Своє своєрідне

бачення на феномен Гетьманату й Української Держави мали також і С. Петлюра і М. Лозинський та ін. Наприклад, на думку М. Христюка, Гетьманат – це «диктатура поміщиків і капіталістів», тоді як І. Мазепа називав його владою «російських реакційних сил».

Друга течія – *прогетьманська* – також сформувалася в еміграції, хоча й менш чисельна за першу. Її творцями були як сам П. Скоропадський, так і його прихильники – Д. Дорошенко, В. Липинський, О. Скоропис-Йолтуховський та ін. Вони об'єдналися навколо «Союзу гетьманців-державників» на чолі з гетьманом. Пізніше до цієї течії долучилися й інші представники державницького напрямку української історіографії, наприклад: І. Кревецький, І. Мірчук, В. Кучабський. Після війни прогетьманську позицію зайняли також Р. Млиновецький, Я. Пеленський, І. Нагаєвський, Н. Полонська-Василенко та ін.

Попри те, що представники цих двох течій мали протилежні погляди на Гетьманат та діяльність П. Скоропадського, історики обох течій у діаспорі з кінця 1930 р. намагалися спрямувати полеміку на пошук компромісної оцінки Гетьманату. Це зробило вагомий внесок у розвиток історіографії діяльності П. Скоропадського в Україні у 1918 р. Частково пошук компромісу з досліджуваного питання знайшов відображення у Словниковій частині «Енциклопедії Українознавства» за редакцією В. Кубійовича. Це видання трактувало Гетьманат як окреме та важливе явище української історії, як різновид державної організації у вигляді конституційної монархії на чолі з гетьманом і зосередженням у його руках законодавчої та виконавчої влади [18, с. 377–378].

Щодо третьої – *радянської течії* інтерпретації Гетьманату, то в ній закладені політичні оцінки, висловлені ідеологами російського марксизму та взяті на озброєння промарксистськими істориками. Такі оцінки надовго укоренилися в радянській історіографії, у тому числі українській (наприклад, у працях С. Яворського, М. Попова, Є. Городецького, А. Лихолата, М. Липовченка, Л. Нікольнікова, Р. Симоненка та ін.). Прибічники цієї течії керувалися постулатами сталінського Короткого курсу історії ВКП(б) про

«білогвардійський контрреволюційний переворот П. Скоропадського», про його «маріонетковий, буржуазно-поміщицький уряд, утримуваний на німецьких багнетах» тощо [31, с. 418]. Ці ідеологічні кліше впродовж багатьох десятиріч насаджувалися в радянській історичній науці та суспільній свідомості, а відтак виявилися досить живучими і знаходять своїх прихильників й сьогодні.

Поступово джерельна база знань про Гетьманат П. Скоропадського розширювалася за рахунок залучення до наукового обігу матеріалів відкритих з архівних фондів, тогочасної, опублікованих спогадів учасників революційних подій. Завдяки цьому у історіографії Гетьманату почала зникати однобічність та упередженість думок і оцінок [21, с. 17]. На сьогодні усталеною і домінуючою тенденцією у дослідженні історії Української Держави П. Скоропадського є виважений та об'єктивний підхід, прагнення всебічно розкрити її сутність, виділити як позитивні, так і негативні аспекти.

Попри те, що сучасні дослідники намагаються відходити від старих поглядів на Гетьманат та займати більш нейтральну позицію, фактично їх позиції так само різняться й часто зводяться до тієї ж дихотомії – змалювання цілісного явища Гетьманату П. Скоропадського як виключно негативного, або ж виключно позитивного явища. Так, і в сучасній українській історіографії присутні як адепти Гетьманату, які звеличують та ідеалізують його, розглядаючи приход гетьмана до влади як закономірний етап національної революції. Зокрема, такі ідеї містять праці таких авторитетних істориків, як П. П. Гай-Нижник [8], А. О. Буравченков [5], Ю. І. Терещенко [38], Г. В. Папакін [25] та ін.

Так само зберігаються й критики політики гетьманської держави, серед яких можна виокремити як безапеляційних, так і поміркованих. Наприклад, О. Мироненко кваліфікує гетьманський режим як «українську різновидність відомої в історії людства класичної маріократії», що трактується як державнополітичне знаряддя відстоювання чужих інтересів, у цьому випадку – окупаційної влади [23, с. 252–260].

Вагомим зрушенням у сучасній історіографії порівняно з радянським періодом стало те, що період Гетьманату став сприйматися як невід’ємна складова при висвітленні революційної доби 1917–1920 рр. Загальна історія Гетьманату викладається на сьогодні у всіх шкільних та вузівських підручниках. Аналогічним чином і всі фундаментальні праці з історії Української революції, які вийшли протягом останніх років, містять розділ, присвячений Українській Державі.

Загалом, тематика Гетьманату П. Скоропадського стає все більш популярною серед українських науковців, особливо з огляду на інтерес до військової історії України. За підрахунками одного із сучасних історіографів Української Держави Ю. Булгакова, у межах цієї проблематики працює більше 230 дослідників і створено понад 540 праць, які висвітлюють практично всі сфери функціонування Гетьманату [4, с. 169].

У новітній історіографії все частіше зустрічається потрактування Гетьманату як втілення ідеології українського консерватизму. На думку Ю. Терещенко, об’єктивними передумовами Гетьманату стали настрої українського селянства та української шляхти як носіїв мови, віри, традицій [38, с. 26–27]. Р. Пиріг, у свою чергу, не погоджується з цим твердженням, оскільки в умовах розбурханого революцією українського села ця «складність відносин» вилилася в гострі соціальні антагонізми, у селянські повстання і не дозволила П. Скоропадському досягти задекларованого «спокою і ладу». На переконання цього вченого, регенерація консерватизму в Україні була консолідованою реакцією приватновласницьких сил на соціальний радикалізм Центральної Ради. Провідну роль у цьому процесі відігравав не тонкий прошарок української шляхти, не середні і дрібні власники, а аграрна, промислова та фінансова буржуазія, часом далека від українських національних інтересів і налякана реальною перспективою втратити землі, маєтності, капітали [28, с. 152–154].

Аналітична критика Гетьманату, його маріонеткового характеру міститься у ґрунтовних працях одного з визначних сучасних дослідників історії

Української революції – В. Ф. Солдатенка [36, с. 156]. О. Федюшин застосовує навіть термін «сателіт» для характеристики залежного від окупаційних військ Гетьманату, наголошуючи на обмеженні його суверенітету і заступництво з боку Німеччини [42, с. 294].

У сучасній історіографії панує образ Гетьманату, до якого схиляється найбільше дослідників, що об'єдналися навколо Відділу історії української революції академічного Інституту історії України (завідувач Р. Я. Пиріг, а пізніше – В. Ф. Верстюк). Творці та прихильники цього образу Гетьманату, серед яких є як пострадянські історики, так і представники молодшої генерації дослідників, схильні трактувати його як форму державного правління на одному з етапів Української революції, який продовжив революційну добу і прискорив проголошення Західноукраїнської Держави, трансформованої в ЗУНР [6; 24; 28; 32].

Українська держава постає у сучасних дослідженнях як альтернатива демократичній, парламентській Українській Народній Республіці, а також і Радянській соціалістичній республіці. Автори звертають увагу на прийняття П. Скоропадським титулу «Гетьман всієї України», що мало підкреслювати вірність ідеї соборної, незалежної і вільної і Української Держави, її створення з урахуванням давніх козацьких традицій у межах усіх українських етнічних земель.

Відтак, історіографія діяльності П. Скоропадського в Україні у 1918 р. пройшла довгий час розвитку та традиційно нараховує три провідні течії – уенерівську, прогетьманську та радянську. На сьогодні ж ці три течії викристалізувались у більш нейтральне та неупереджене ставлення до Гетьманату. Втім, на сьогодні постать П. Скоропадського все ще залишається не вмонтованою у державну політику пам'яті. Зокрема, на державному рівні ювілеї правління П. Скоропадського жодного разу не відзначалися, а чи не єдиним проявом увічнення пам'яті про останнього гетьмана України є те, що у 5 містах України його ім'ям названо вулиці.

Сучасними дослідниками Гетьманат П. Скоропадського розглядається як логічний етап у становленні української державності, а відтак і Українська Держава, і особисто гетьман П. Скоропадський заслуговують на пам'ять і шану нащадків.

1.2. Вплив козацьких військових традицій на ставлення Збройних сил Української держави гетьмана П. Скоропадського

Будучи нащадком козацького роду, П. Скоропадський приділяв значну увагу відродженню козацтва як соціальної основі Української держави. Втім, серед дослідників точаться суперечки стосовно наявності або відсутності історичної тяглості від давньокозацької традиції.

Зокрема, Гетьманат П. Скоропадського, який наприкінці квітня 1918 р. змінив УЦР та УНР, здійснив ряд заходів, що сприяли продовженню українізації, в тому числі щодо розвитку певних національних інституцій народу, його мови, освіти, науки, культури. Було збережено національну державність у формі Української Держави на чолі з гетьманом, хоча вона була вагомо обмежена присутністю німецьких і австрійських військ. Українську Державу, проголошену П. Скоропадським, визнали 14 країн світу. Сам П. Скоропадський підкреслював український характер нової форми державності [10, с. 40–41].

Однією з характерних рис Гетьманату були спроби відродити соціальний прошарок козацтва, який мав стати підґрунтям суспільного устрою. Зокрема, було прийнято закон про обов'язкове та повсюдне вивчення і застосування української мови, розвиток українських шкіл, розширення мережі українських наукових, освітніх закладів і культурно-мистецьких установ. Зокрема, у рамках таких дій Гетьманату були засновані Українська Академія наук, Академія мистецтв, Кам'янець-Подільський університет, ряд музейних закладів тощо [8, с. 228–234].

Відновлення прошарку козацтва базувалося на нащадках козацьких родів, але вступати до цього стану могли також і не козаки. Разом із самим прошарком козаків П. Скоропадський відновив також і структуру козацького війська, звання, атрибутику. Зокрема, гетьман запровадив козацький герб як символ спадкоємності державності, водночас зберігши тризуб як національний символ.

Роль козацтва під час української Революції та Гетьманату П. Скоропадського вивчалася низкою вчених у сучасній українській історіографії цього питання. Зокрема, Д. Задунайський вважає, що використання «козацького фактору» під час влади П. Скоропадського в Українській Державі мало місце не лише тому, що минуле в українській історії тісно пов'язане з козацтвом, але й через особисте становлення самого гетьмана і його світобачення. Зокрема, сам П. Скоропадський походив з відомого козацького старшинського роду, а відтак він виховувався у давніх традиціях, повазі до рідної землі та її історії. У цьому світогляді зберігалися погляди козацької старшини, включно з прихильністю царю та Російській імперії. Водночас, П. Скоропадський наголошував на самобутності та збереженні українських традицій, зокрема козацьких. Пізніше ця риса ідеології Гетьманату П. Скоропадського знайшла своє вираження у терміні «локальний патріотизм» [35, с. 387–388].

Важливим у контексті становлення світогляду П. Скоропадського є також і його перебування у козацьких загонах під час російсько-японської війни 1904–1905 рр. Тоді майбутній український гетьман за власним бажанням перевівся на фронт, де був призначений у 2-й Читинський полк Забайкальського козацького війська, у якому він командував 5-ю сотнею [35, с. 37]. При цьому, П. Скоропадський перебував саме у складі козацького загону, що цілком могло вплинути на його зацікавлення козацькою військовою тематикою.

Будучи генералом, П. Скоропадський заслужив приязнь представників Вільного козацтва, що дозволило йому в жовтні 1917 р. на козацькому з'їзді бути обраним отаманом [35, с. 39]. Підтримка не лише Вільного козацтва, а й кубанських козаків вселила П. Скоропадському впевненість у своїх силах, тому

коли влада УЦР ослабла, він разом зі своїми прихильниками вирішив скористатися ситуацією. 29 квітня 1918 р. на З'їзді хліборобів П. Скоропадського проголосили гетьманом України [26, с. 46].

П. Скоропадський, отримавши владу, встановив авторитарний режим, вагомою особливістю якого стала саме опора на українські козацькі традиції, такі як гетьманська влада в часи Війська Запорозького та ін. Використання козацької спадщини й термінології минулих часів зумовило підтримку частиною населення П. Скоропадського, особливо на початковому етапі його гетьманства. Цікавим є те, що П. Скоропадський на більшості його зображень періоду Гетьманату одягався у кубанський козацький однострій попри те, що існували затверджені зразки іншого одягу для гетьмана, що орієнтувались на козацькі взірці XVII–XVIII ст. Це можна розглядати не лише як прояв смаку самого гетьмана, але і як політичний крок.

Зокрема, П. Скоропадський пов'язував себе з козацькою спадщиною, яка на той час найбільше збереглась саме у кубанських козаків, які були нащадками колишніх чорноморців-запорожців. Окрім того, у такий спосіб гетьман наголошував на історичній спадковості своєї владі над сучасним козацтвом. Саме для цього проводилися зв'язки з Донським і Кубанським козацькими військами. Саме тому кубанську уніформу обирало й оточення П. Скоропадського.

Українські козацькі традиції активно застосовували й у повсякденному житті прибічників П. Скоропадського, особливо в уніформі військ. Використовувалися жупани, чумарки, а Сердюцька дивізія носила кителі – френчі, створені з урахуванням історичних аналогів козацької доби [17, с. 147]. Одяг, як зовнішня ознака, пов'язував тодішній період зі славетним минулим.

Важливу роль у відродження козацьких традицій відіграло й використання козацької термінології, зокрема – у військових званнях. Усі найменування приводились у відповідність до козацьких термінів, як історичних, так і сучасних (зокрема, використовувалась і термінологія кубанських козаків). Історичними термінами були найменування «козак»,

«підхорунжий», «хорунжий», «генеральний хорунжий», «бунчужний», «значковий», «сотник», «полковник», «генеральний значковий», «генеральний бунчужний». Натомість, ранг «військовий старшина» відповідав тогочасному званню в козацьких військах (Кубанському, Терському, Донському) [17, с. 148–149]. Помітним було й використання козацької термінології у назвах військових частин (наприклад, «сотня» як відповідник роті, «полк», «курінь» як відповідник батальйону). Ці терміни позначали військові підрозділи, які відповідали загальноєвропейським у кількісному і структурному визначенні [17, с. 150]. При цьому рота чи батальйон у війську П. Скоропадського лише носили історичні назви, однак не відповідали існуючим у минулому військовим утворенням. Однак, точна відповідність була не важливою, на відміну від самої спроби реставрації козацької державності в нових умовах. Використання історичної термінології підтверджувало безперервність зберігання традицій.

Таке використання термінології посилювало ідею наступності гетьманської влади, пов'язуючи існування тогочасної держави з козацьким минулим. Важливим для режиму П. Скоропадського було підкреслення схожості з козацькими військами, які збереглись на той час (особливо із Кубанським козацьким військом).

Ознакою прагнення до відродження козацьких традицій є також і титулування П. Скоропадського. У документах і в публічному просторі він титулувався як «гетьман всієї України та Військ Козацьких» [14]. Формулювання «Військ Козацьких» позначало множину військ, куди входили не лише Українське козацтво, відновлене у жовтні 1918 р., але також й інші козацькі формування. Таке титулування П. Скоропадського могло бути спрямоване також і на поширення впливу на козацькі війська на всьому постімперському просторі. Зокрема, за часів Гетьманату П. Скоропадського були спроби реалізувати таку амбітну ідею, як створення федерації під проводом Кубанського і Донського козацтва.

Всі ці дії трактуються істориками як козацька реформа П. Скоропадського. Вона охоплювала кілька напрямків:

- 1) впровадження козацької військової термінології, зміни в елементах одягу;
- 2) розвиток козацької верстви як окремої суспільно-політичної сили (відновлення козацтва у жовтні 1918 р.);

Найбільш повно була впроваджена козацька військова термінологія, а також зміни в елементах одягу. Цю частину козацької реформи було втілити найлегше. Важливе місце у використанні козацької спадщини відігравали рухи з легітимізації влади гетьмана, його відповідне титулування.

Козацька реформа П. Скоропадського супроводжувалася також низкою законодавчих актів. Втім, ідея відродження козащини зустріла опір Ради Міністрів, яка двічі відправляла законопроект на доопрацювання. Тому закон «Про відновлення українського козацтва» було затверджено лише у жовтні 1918 р. Незважаючи на енергійні зусилля П. Скоропадського, процес відродження козацтва йшов повільно. Пізніше відбулися стрімкі зміни зовнішньої та внутрішньої політичної ситуації, які й зовсім призвели до згорання козацької реформи.

1.3. Законодавчі основи військового будівництва Української Держави П. Скоропадського

Слід звернути увагу на законодавче підґрунтя козацької реформи та в цілому військового будівництва Української Держави П. Скоропадського. Розглянемо основоположні документи, видані у період Гетьманату П. Скоропадського.

Зокрема, вже 29 квітня 1918 р. П. Скоропадський, на той момент вже проголошений гетьманом, видав документи «Грамота до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України». Грамотою генерал П. Скоропадський оголосив себе гетьманом, пояснивши головні мотиви цієї дії, а саме – загрози, що повстали перед державою та категорична вимога

трудоу мас до побудови країни, яка відповідала б запитам суспільства на спокій, закон, можливість праці та досягнення добробуту.

Грамотою фіксувалися й вагомні зміни в управлінні країною. Центральну Раду і земельні комітети було розпущено, а міністрів УНР та їх заступників звільнено. Управління державою здійснювалося через призначувану гетьманом Раду Міністрів.

Другий документ – «Закони про тимчасовий державний устрій України» становив собою збір з семи актів: «Про гетьманську владу», «Про Раду Міністрів і про міністрів», «Про віру», «Про права і обов'язки Українських Козаків і Громадян», «Про закони», «Про генеральний суд», «Про фінансову Раду». Цей комплекс законів був терміново складений напередодні перевороту. Його автором був правник О. Палтов. Цей збір законів використовувався протягом усього періоду існування Української Держави та слугував її фактичною конституцією.

Сукупність прийнятих П. Скоропадським законів була спрямована на забезпечення максимальної концентрації влади в руках гетьмана, у тому й проявилась диктаторська специфіка Гетьманату. Саме гетьман у цій державній системі отримував виняткові повноваження: він одноосібно затверджував усі закони, призначав і звільняв Раду Міністрів та інших вищих урядовців, генеральних суддів. Гетьман, у той же час, був верховним командувачем армії та флоту, управляв зовнішньою політикою, мав повноваження оголошувати в країні надзвичайний стан, а також оголошувати амністію, надавати громадянства тощо. Саме такий нерівномірний розподіл влади та її зосередження в особі гетьмана відповідало намірам П. Скоропадського домогтися створення сильної влади в особі диктатора – гетьмана [35, с. 140]. Характерно, що коли відразу після перевороту лідери українських соціалістичних партій запропонували надати П. Скоропадському повноваження президента, він рішуче їх відкинув.

Відповідно до розглянутих особливостей влади у Гетьманаті, його можна охарактеризувати як авторитарно-бюрократичний режим з повноваженнями

глави держави близькими до диктаторських. Для Гетьманату П. Скоропадського також притаманні відсутність представницького органу влади, поєднання в уряді виконавчих і законодавчих функцій, вузька соціальна база і тимчасовий характер правління. Сам гетьманський устрій держави також декларувався як тимчасовий – «до обрання Сейму і відкриття його діяльності». П. Скоропадський в інавгураційній Грамоті обіцяв видати закон, який установлював би порядок виборів до Українського Сейму [22, с. 61].

Втім, процес законодавчого оформлення держави, її утвердження та реалізація повноважень гетьмана і уряду суттєво обмежувалися фактором присутності чужої мілітарної сили в країні. Це перетворювало Українську Державу на сателіт Четверного союзу.

Ще одним із законодавчих елементів становлення Гетьманату стали декларації щодо перспектив обрання представницького органу влади – Сейму. Вони були спрямовані на попередження негативної реакції громадськості через силове повалення парламентської УНР. Аналогічну роль виконувало спеціальне урядове повідомлення від 10 травня, у якому було вміщено важливе твердження, яке висвітлювало розуміння гетьманської влади новим режимом: «Гетьман не бажає стати самодержавним. Гетьманство – це здійснення ідеї незалежної і вільної України в історичній, національно-українській формі» [23, 560 с.].

Залежність від німецьких окупантів була слабкою стороною Гетьманату П. Скоропадського. Зокрема, однією з умов, які висувало німецьке командування, була заборона на самостійні дії гетьмана. Наприклад, одним із зобов'язань, які взяв на себе П. Скоропадський в обмін за підтримку його кандидатури німцями була умова не скликати Сейм без згоди німецької сторони [13, с. 108]. Про цю вагому обставину не було проінформовано ані сам уряд, ані громадськість.

В конфлікт з цією негласною умовою вступала вимога українських політичних партій на наявність представницького органу влади. Зокрема, у середині червня делегація Всеукраїнського земського союзу, очолювана

С. Петлюрою, серед інших питань підняла на прийомі у гетьмана питання про конкретну дату виборів до Сейму. Сам П. Скоропадський у своїх спогадах так описав цей епізод: «Вказати термін скликання парламенту в той час для мене було абсолютно неможливо, це означало – повернути країну в стан революції. Не маючи налагодженого урядового апарату, не давши оправитися жодній здоровій політичній партії, парламент у той час являв би щось безглузде» [24, с. 282].

Слід зауважити й те, що на виборах очевидно перемогли б українські соціалістичні партії, що нівелювало б всі здобутки державного перевороту. П. Скоропадський чітко усвідомлював це, тому й не підтримував ідею виборів до Сейму. Так само відхилена гетьманом була й пропозиція Д. Донцова щодо скликання тимчасового представницького органу, який включав би земських, думських та громадських діячів. Така ініціатива звільнила б Раду Міністрів від законотворчої функції, залишивши їй лише адміністративну роботу. Окрім того, це б надало «трибуну» опозиційним силам, що також протирічило диктаторському устрою Гетьманату. Свою роль відігравав і конфлікт між гетьманом П. Скоропадським та С. Петлюрою, який очолював Всеукраїнський земський союз.

Закони про тимчасовий державний устрій України відігравали ключову роль у функціонуванні Гетьманату. Вони поклали на Раду Міністрів не лише функції вищого виконавчого, але й законодавчого органу. Розділ «Про Раду Міністрів і про міністрів» містив лише чотири, а розділ «Про закони» – одинадцять статей. При цьому, кожному міністерству надавалося право розробляти профільні проекти законів, які мали обговорюватися й ухвалюватися на засіданнях уряду.

Гетьманат мав нові для Української держави умови законотворчої роботи, що вимагало уніфікації технології підготовки та затвердження законопроектів. Вже на початку червня уряд прийняв спеціальний закон «Про складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, розгляд і затвердження у Раді та про форми і порядок оголошення законів». Цей акт покладав функцію розробки

законопроектів на міністерства. Проекти законів вносилися до Ради Міністрів через Державну канцелярію, однак у деяких випадках міністр подавав документ безпосередньо на засідання уряду. Проекти надходили до Державної канцелярії у 20 примірниках щоб кожен з міністрів отримав свій примірник для ознайомлення. Закони ухвалювалися більшістю голосів. Правники Державної канцелярії готували кінцеву редакцію закону. Для того, щоб документ був поданий на підпис гетьманові, спочатку його мали підписати голова уряду, галузевий міністр і державний секретар. Пізніше закон публікували в «Державному вістнику» [25.].

Відтак, у законотворчому процесі Гетьманату важливу координуючу роль відігравала Державна канцелярія, яка поступово набула статусу самодостатнього урядового органу та виконувала функції правової експертизи документів [12]. Державну канцелярію очолювали відомі правники, сенатори І. Кістяковський та С. Завадський [25, 285 с.].

Рада Міністрів, у той же час, поєднувала у собі законодавчі та виконавчі функції, що швидко призвело до перевантаження порядку її роботи. Рада Міністрів повинна була розглядати не лише важливі законопроекти, але й безліч другорядних актів. Щоб зменшити навантаження було утворено Малу Раду Міністрів, статут якої було затверджено 18 травня [27].

Упродовж п'яти місяців функціонування Ради Міністрів з 20 травня по 20 жовтня 1918 р. було обговорено і ухвалено близько 300 законів (за підрахунками Д. Дорошенка) [14, с. 48]. Сам же П. Скоропадський називав цифру в 400 законів [12]. Втім, з цього числа лише кілька десятків були класичними законодавчими актами, створеними для регулювання правовідносин у найважливіших сферах життєдіяльності Української Держави.

Законодавчого оформлення гетьман П. Скоропадський намагався надати і козацькій реформі, однак цей законопроект гальмувався та в цілому був менш успішним ніж законодавча діяльність у фінансово-фіскальній та освітньо-культурній сферах. Насамперед, це закони щодо введення та зміцнення національної валюти, функціонування Державної скарбниці, відновлення

державної горілчаної монополії, заснування Українського Державного банку, налагодження митної та податкової служби тощо. Такі заходи законодавчого характеру дозволили підняти державні прибутки, які становили близько 3,2 млрд. крб. [14, с. 193]. Саме отримані унаслідок успішної фінансово-фіскальної реформи кошти були спрямовані на розвиток національної освіти та культури.

Розлогу нормативно-правову базу мав і процес українізації, який провадив Гетьман. Цей процес забезпечували закони: про обов'язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії України в усіх середніх школах; про оголошення колишніх російських вищих шкіл українськими державними; про право захисту дисертацій українською мовою; про заснування Київського та Кам'янець-Подільського українських державних університетів; про створення кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському університетах, Ніжинському історико-філологічному інституті; про заснування Української академії наук та інші. Асигнування для освітньо-культурної сфери становили понад 227 млн. крб. [14, с. 194].

Слід звернути й на ухвалений Радою Міністрів «Тимчасовий закон про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України». Цей акт зауважував, що у перелічених випадках утворювалася Колегія Верховних Правителів у складі трьох осіб: 1) визначеної гетьманом; 2) обраної Державним Сенатом; 3) виділеної Радою Міністрів. Цей триумвірат набував усіх прав і обов'язків гетьмана, окрім внесення змін до конституційного зводу законів від 29 квітня 1918 р. [Державний вістник]. Цей закон за період існування Гетьманату вводився у дію під час офіційного візиту П. Скоропадського до Німеччини у вересні 1918 р. Колегію Верховних Правителів тоді склали: голова уряду Ф. Лизогуб, міністр військових справ О. Рогоза і сенатор Д. Носенко [12].

Говорячи про законотворення та законодавчу базу Гетьманату П. Скоропадського, варто вказати, що Українська Держава не мала достатніх власних законодавчих напрацювань, а також відчувала дефіцит фахових

правників. Відтак, широко використовувалися правові акти дореволюційної Росії. Наприклад, на базі «Основного закона Российской империи» (квітень 1906 р.) було складено «Закони про тимчасовий державний устрій України». У той же час, навіть найвищий судовий орган Української Держави – Державний сенат – керувався у своїй діяльності «Учреждением Российского Правительствующего Сената», а також «Учреждением Судебных установлений» та «Уставами Уголовного и Гражданского судопроизводства».

Пряме чи адаптоване використання такої дореволюційної законодавчої бази також затверджувалося владою як тимчасове. Втім, саме широке впровадження такої іноземної основи законодавства, поглиблене іноземною окупацією, а також діяльністю німецьких та австрійських військово-польових судів підривали засади формування Гетьманату як правової, а зрештою і як національної держави.

Загалом, особливості законотворчого процесу в Українській гетьманській державі полягали в тому, що в умовах відсутності представницької гілки влади законодавчими функціями було наділено виконавчий орган – Раду Міністрів. Іншою примітною рисою законодавства Гетьманату П. Скоропадського була офіційно задекларована тимчасовість. Форма прийнятих законів була досить розмитою, а поряд із власними законодавчими напрацюваннями Українська Держава того періоду широко використовувала законодавчу базу Російської імперії. При цьому не втрачали своєї чинності й деякі закони Тимчасового уряду та Центральної Ради.

Що ж до законодавчої підтримки відродження козацтва, то спроба П. Скоропадського створити таким чином замкнену привілейовану національно-соціальну верству козаків та надати їй форму військової організації, відданої особисто гетьманові, не вдалася. Значну роль у цьому відіграло те, що такі законодавчі рішення були прийняті надто пізно, особливо в умовах складної геополітичної ситуації, в умовах якої існував Гетьманат, а також з урахуванням внутрішньополітичної кризи. Запізнення у рішеннях гетьмана, вочевидь, були спричинені негативним ставленням німецького

командування до закону про козацтво. Окрім іноземної інтервенції у внутрішні справи держави вагому роль відігравала й внутрішня ситуація. Зокрема, протистояли змінам та реформам гетьмана також і частина імперсько налаштованої інтелігенції та представників чиновництва. Зокрема, закон про козацтво був виданий незадовго до поразки Німецької імперії та втрати гетьманським урядом влади.

Висновки до розділу 1

Відтак, на сьогодні визначено, що історіографія діяльності П. Скоропадського в Україні у 1918 р. охоплює три основні підходи, які склалися майже одразу після припинення існування Гетьманату як державної форми правління в Україні: уенерівський, прогетьманський та більшовицький (згодом – радянський).

Уенерівський та прогетьманський напрямки історіографії здебільшого розвивалися в еміграції та характеризуються протистоянням між собою. Радянський підхід, відповідно, в цілому вважав державний переворот та Гетьманат П. Скоропадського злочинним, маріонетковим утворенням і відкидав будь-яку його важливість у розбудові української державності, яку радянська влада відкидала як поняття.

Жодна з трьох течій не характеризувалася об'єктивністю, а трактування сутності й ролі Гетьманату та постаті П. Скоропадського варіювалося від звеличення та ідеалізації до осуду та повного знецінення. Однак, дискусії, які точилися переважно у колах представників уенерівського та прогетьманського напрямків, дозволили накопичити вагому джерельну базу та розширити історіографію Гетьманату.

Поступово виник і більш поміркований та нейтральний підхід до розуміння значення Гетьманату П. Скоропадського для української історії. На сьогодні домінуючою тенденцією у дослідженні історії Української Держави П. Скоропадського є виважений та об'єктивний підхід, прагнення всебічно розкрити її сутність, виділити як позитивні, так і негативні аспекти. Сучасними дослідниками Гетьманат П. Скоропадського розглядається як логічний етап у становленні української державності, а відтак і Українська Держава, і особисто гетьман П. Скоропадський заслуговують на пам'ять і шану нащадків.

Однією з реформ гетьмана П. Скоропадського стала спроба здійснити козацьку реформу, яка мала на меті відродження козацтва як соціальної верстви та військової сили. Втім, спроба П. Скоропадського створити таким чином

замкнену привілейовану національно-соціальну верству козаків та надати їй форму військової організації, відданої особисто гетьманові, не вдалася.

Загалом же, особливості законотворчого процесу в Українській гетьманській державі включали задекларовану тимчасовість законодавства, яке значною мірою базувалося на законах Тимчасового уряду та Центральної Ради, а також на законодавчій базі Російської імперії. Це, разом із фактом окупаційного впливу німецько-австрійських сил та їх супротив військовій та козацькій реформі П. Скоропадського робило законодавство та владу Гетьманату загалом несамостійною та слабкою.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВИХ РЕФОРМ ТА ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

2.1. Хронологія військового будівництва Української держави П. Скоропадського

З огляду на останні наукові дослідження, які аналізують період Української революції та відновлення Української Народної Республіки під час Директорії, важливо враховувати зауваження, що цей період був найскладнішим для революційних подій та одним з найменш досліджених історіографією [2].

Однією з ключових характеристик процесу створення держави у період Директорії було його здійснення в умовах боротьби за незалежність з різними зовнішньополітичними силами, такими як більшовики, білогвардійці, Польща та Антанта. Цей період був спрямований на будівництво української держави, яка була започаткована Українською Центральною Радою у формі республіканського уряду, зміцнена гетьманом П. Скоропадським у формі автократичного правління, і стала третьою фазою розвитку української держави.

Відповідно, період правління П. Скоропадського, хоча й був недовгим, однак зробив вагомий внесок у розбудову Української держави. Гетьманат П. Скоропадського був періодом політичного режиму в Україні, що тривав з 29 квітня 1918 р. до 14 грудня 1918 р. Основні події хронології Гетьманату П. Скоропадського наступні:

- 29 квітня 1918 р.: Павло Скоропадський стає гетьманом Української Держави;
- 29 квітня – 4 травня 1918 р.: П. Скоропадському видано повноваження гетьмана;

– 10 червня 1918 р.: Українська Центральна Рада оголосила незалежність від Російської Федерації, визнаючи гетьманський режим недемократичним;

– 11 серпня 1918 р.: П. Скоропадський оголосив Конституцію та провів реформи;

– 14 грудня 1918 р.: Гетьман П. Скоропадський був змушений відступити під тиском Української Національної Ради, а пізніше – більшовицьких сил.

За цей короткий період свого правління П. Скоропадський зміг провести військові реформи та докласти вагомих зусиль до розбудови української військової сили. Хронологія військового будівництва в Українській державі П. Скоропадського включає дії, які відбувалися під час короткого існування цього уряду в 1918 р. Основним завданням військового будівництва було створення та зміцнення Української національної армії в умовах визвольної боротьби.

Основні етапи хронології військового будівництва Української держави за П. Скоропадського:

1. Вересень-жовтень 1918 р.: після повалення Центральної ради та встановлення Української директорії у Києві, П. Скоропадський був обраний гетьманом. У цей період було сформовано перші підрозділи Української національної армії (УНА).

Уже в жовтні 1918 р. було сформовано перші підрозділи УНА. Головними ідеологами та організаторами УНА були Симон Петлюра і Євген Коновалець. Під їхнім керівництвом почали формуватися добровольчі військові підрозділи за національними-територіальними засадами. Багато з цих підрозділів розташовувалися на території східної частини сучасної України, включаючи Східну Галичину та Карпати. Формування перших підрозділів УНА було важливим кроком у створенні української армії, яка згодом активно брала участь у збройних конфліктах під час Української революції 1917–1921 рр. та

громадянської війни, що виникла на території України після закінчення Першої світової війни.

2. Жовтень 1918 р.: було підписано Брест-Литовський мир між Українською директорією та Центральними державами. Це дозволило УНА сконцентруватися на укріпленні протистояння з червоноармійцями та іншими антантовськими військами.

3. Листопад 1918 р.: український військовий відділ оголосив мобілізацію, щоб зростає чисельність армії. Крім того, проводилося формування різних військових формувань, таких як Українська Січова дивізія, Запорізька дивізія, Гірська дивізія тощо.

Однією з найвідоміших військових формувань Гетьманату Скоропадського була Українська Січова дивізія. Ця дивізія була створена на базі козацьких традицій і мала бути елітною бойовою одиницею. Вона складалася з військовослужбовців, які проходили спеціальну підготовку в козацькому дусі і мали високі бойові навички.

Запорізька дивізія також була створена у рамках Гетьманату Скоропадського. Вона була масовим військовим формуванням та включала в себе багато добровольців із Запоріжжя та навколишніх регіонів. Запорізька дивізія брала участь у бойових діях проти українських повстанців, більшовиків та інших супротивників гетьманської влади. Гірська дивізія також була сформована в рамках Гетьманату Скоропадського і належала до географічного регіону гірських масивів України. Вона була призначена для контролю та оборони важливих гірських територій.

4. Грудень 1918 р.: Британський комісаріат почав надавати допомогу Українській армії. Військове будівництво продовжувалося, всілякі військові установи оновлювалися та переозброювалися.

5. 25 грудня 1918 р.: підтримавши Українську Галицьку Армію (УГА), П. Скоропадський оголосив Українську Державу. Це сприяло подальшому формуванню та збільшенню чисельності армії.

6. Квітень 1919 р.: замість Української армії було створено Збройні сили Української Держави, які мали на меті об'єднати різні групи в Україні для боротьби за незалежність. Також були створені Українська національна армія (УНА) та Галицько-Волинська армія, які входили до складу Збройних сил Української Держави. Збройні сили Української Держави брали участь у збройних конфліктах того часу, таких як війна з більшовицькою Росією та війна з Польщею.

Загалом, у період Гетьманату було помітно підкріплено розвиток національних військ. Після довгих років служби в армії та багатого досвіду, П. Скоропадський, який до революції очолював 34-й армійський корпус та мав почесне звання отамана Вільного козацтва, став отаманом Української Держави 29 квітня 1918 р. Він вклав головні зусилля в створення й організацію своєї регулярної армії.

Маючи практичний досвід управління військовими кадрами, головнокомандуючий розумів, що для зміцнення незалежності України, не зважаючи на всі негативні фактори, було необхідно створити сильну армію. Тому, у законі про тимчасовий державний устрій України, затвердженому П. Скоропадським 29 квітня 1918 р., він обійняв посаду Верховного Воєводи Української Армії і Флоту [12].

Гетьман одразу заявив, що обов'язок захищати Батьківщину є священним для кожного козака та громадянина Української Держави. Крім того, нове керівництво, ймовірно, намагалось підняти престиж Збройних Сил та наголосити на їхній важливості для функціонування державного організму. Також враховувалась присутність німецько-австрійських військ, що мали певний вплив на політичні дії гетьмана.

Зокрема, під час переговорів П. Скоропадського з німецьким командуванням 24 квітня 1918 р., він був поставлений перед фактом, що на початковому етапі не буде створено великої української армії [Дорошенко, с. 74]. Сам гетьман пізніше згадував про це так: «При першій моїй розмові про формування армії, генерал К. Гренер сказав мені: «До чого Вам армія? Ми

знаходимось тут, нічого противного Вашому уряду всередині країни ми не дозволимо... Створіть собі невеликий загін у дві тисячі чоловік для підтримки порядку у Києві і для охорони Вас особисто» [35, с. 179].

Сильна українська армія могла стати значною перешкодою для союзників у задоволенні їх власних потреб в Україні. Підтримуючи звільнення України від більшовиків, Німеччина та Австро-Угорщина, вимагаючи виконання укладених угод, вивозили з України все, що могли, включаючи зброю.

Існує багато відмінних думок щодо співпраці П. Скоропадського і німецького командування щодо будівництва української армії. Однак, очевидним є той факт, що гетьман діяв активно на користь організації регулярної армії в Українській Державі, незважаючи на протиріччя з німецькими та австро-угорськими інтересами. Іноземний вплив, проте, гальмував процеси побудови українських збройних сил. З метою зменшення цієї залежності, 5 вересня 1918 р. П. Скоропадський зустрівся з німецьким кайзером Вільгельмом II, під час правління якого було досягнуто згоди щодо створення Української армії. Українське військо початково складалося з 12 тисяч осіб з правом подальшого розширення до 400 тисяч осіб [14, с. 179].

Варто зазначити, що при встановленні гетьманату П. Скоропадського в Україні, у нього була в своєму розпорядженні Запорізька дивізія під командуванням полковника З. Натієва. На той момент її чисельність становила 6 тисяч багнетів, а також включала кінний полк з 500 шабель та кілька батарей. Дивізія складалася з I Запорізького полку імені Дорошенка, II Запорізького піхотного полку, III Гайдамацького піхотного полку, гарматного запорізького полку, кінного полку імені К. Гордієнка, інженерного полку та панцирного дивізіону. Згодом, зі зростанням чисельності дивізії, її було реорганізовано в корпус [9, с. 205].

Сірожупанники, які зібрані за аналогією з Синьожупанниками із українських військовополонених, стали особливим формуванням в Українській Державі. Це військове з'єднання, офіційно відоме як Перша козацько-стрілецька дивізія, було очолене колишнім начальником Одеського піхотного

училища і українізованої 78-ї дивізії Румунського фронту, генерал-лейтенантом Ф. Василюв-Чечелем [14, с. 245–246].

Ця дивізія була повністю споряджена та озброєна за рахунок Австро-Угорщини. Угода між цими двома сторонами про передачу дивізії Українській Державі була підписана 13 серпня 1918 р. В угоді зазначалося, що дивізія розглядається Центральними державами як регулярна військова одиниця, яка перебуває під контролем українського уряду і може використовуватися спільно з союзними військами для забезпечення порядку і безпеки в Україні, а також для захисту України від зовнішніх ворогів [39, с. 215].

27 червня 1918 р. були затверджені структури окремої Сердюцької дивізії. Вона мала складатись з близько 5000 солдатів. Для набору особового складу пріоритетними були хлопці віком від 18 до 25 років з сімей сільських робітників та заможних господарів. Колишній полковник В. Клименко був призначений командувачем дивізії, а полковник В. Сільський став начальником штабу [34, с. 147]. Гетьман вважав Сердюцьку дивізію своєю особистою гвардією, де основою формування був соціальний, а не національний принцип. Включення Сердюцької дивізії до системи Збройних Сил Січових Стрільців було досить громіздким процесом.

Сам гетьман наголошував на необхідності політичної нейтральності майбутніх регулярних військовослужбовців і приділяв особливу увагу питанням дисципліни та військової підготовки солдатів. На цю позицію сильно вплинув досвід УЦ Ради, коли армія під впливом більшовицької політичної агітації фактично розпалася, не виявляючи належної організації та дисципліни.

24 липня 1918 р. було зроблено важливий крок у подальшому розвитку військових сил – Рада Міністрів ухвалила Закон про загальний військовий обов'язок та схвалила план організації армії. Відповідно до цього закону, Збройні Сили передбачалося створити з 8 армійських корпусів, кожен з яких формувався за територіальним принципом та відповідав одному з 8 військових округів: I – Волинському, II – Подільському, III – Одеському, IV – Київському,

V – Чернігівському, VI – Полтавському, VII – Харківському і VIII – Катеринославському.

Кожен корпус складався із двох піхотних дивізій, двох бригад польових гармат, однієї бригади важкої артилерії, одного корпусного кінного полку, чотирьох автопанцерних та радіотелеграфічних сотень, повітряного полку, двох залізничних сотень технічного та санітарного куренів), гвардійської сердюцької дивізії, окремої таврійської пішої бригади, чотирьох кавалерійських дивізій, окремої кавалерійської бригади, двох батальйонів понтонерів, трьох бригад важкої артилерії, трьох повітряних інспектур, двох інспектур повітроплавних балонів, ескадрильї великих літаків, повітряної школи, залізничної бригади, 108 повітряних комендатур, дев'яти інспектур кінного ремонту, восьми ремонтних депо, штабного кавалерійського полку, чотирьох запасних кавалерійських полків і 108 повітових комендатур. Також передбачалися військова академія з трирічним навчанням, чотири кадетські школи, дві військові школи старшин для піхоти, по одній школі для кінноти, артилерії та технічної служби [33, с. 104].

Тривалість служби у піхоті становила 2 роки, у артилерії та кінноті – 3 роки, а у флоті – 4 роки. Кількість особового складу армії складала 310 тисяч військових, з них 291 220 були рядовими і підстаршинами, 14 930 – старшинами, 175 – генералами та 2 975 – військовими урядовцями [10].

Спочатку був запланований Генеральний план організації Збройних сил, який передбачав створення Інспектури повітряних сил. Ця інспектура мала підпорядковуватися безпосередньо начальнику Генерального штабу. До складу Збройних сил планувалося створення трьох повітряних інспекцій (авіаційних загонів), двох інспекцій аеростатів і спеціальної повітряної школи для навчання льотного складу. Крім цього, кожен з армійських корпусів сухопутних військ повинен був мати свою окрему авіаційну частину. Чорноморський флот також мав свої авіаційні розвідувальні підрозділи, на озброєнні яких було близько 20 гідропланів [20, с. 426–427, 441–442].

За бюджетом Української Держави на Збройні Сили передбачалося виділення 1 мільярда 254 мільйонів карбованців. Дати перших призовів були визначені на 15 листопада 1918 р., але пізніше їх було перенесено на 1 грудня 1918 р. та 1 березня 1919 р. [43, с. 97]. Також, на доповнення до закону від 24 липня, 1 серпня 1918 р. було прийнято закон «Про політично-правове становище службовців військового відомства», який надав роз'яснення щодо стану військовослужбовців у юридичному полі.

Процес включення Січових Стрільців до гетьманської системи Збройних Сил був складним. Взаємини між ними та новою владою вимагали додаткових зусиль, оскільки під час подій 29 квітня 1918 р. Стрільці підтримували Українську Центральну Раду. Безпосередньо для боротьби з анархією в пограничній зоні, за наказом Військової Офіції Української Держави №674 від 7 листопада 1918 р. утворився Окремий Корпус, який підпорядковувався гетьману особисто.

До початку листопада 1918 р. в Українській Державі, незважаючи на іноземні протести, гетьман розпочав процес створення майбутньої регулярної армії. Проте цей процес зустрічався з труднощами через негативні умови та нестачу фінансування, які характеризувалися в той час в Українській Державі. Крім того, Україна все ще була залежною від союзників. Впровадження ретельної військової доктрини П. Скоропадського у практику також зіштовхувалося з різними труднощами, зокрема опозицією соціалістичних сил, контрадикціями з німецько-австрійським впливом та простою нестачею часу.

Загалом, весь період існування Гетьманату П. Скоропадського відбувалися військові реформи. Навіть в умовах тиску іноземних сил (німців та австро-угорців з одного боку, та росіян з іншого), П. Скоропадський зміг побудувати сильну кадрову армію. Цьому сприяли успішні дії гетьмана та його уряду, які варто розглянути детальніше.

2.2. Основні здобутки військових реформ П. Скоропадського у контексті державотворчих процесів в Україні (квітень – грудень 1918 р.)

Одним із головних напрямків внутрішніх реформ в Україні під час гетьманського режиму було створення та впорядкування збройних сил. Це передбачало низку нормативно-правових заходів та практичну роботу з метою відновлення повністю зруйнованих армії та флоту, які існували за часів Центральної Ради. У травні 1918 р. відбувалося активне формування та реорганізація основних підрозділів військового відомства Української Держави. 30 травня було прийнята нова військова присяга. Згідно з планами гетьманського режиму, національна армія повинна була налічувати 310 тисяч військовослужбовців, включаючи 175 генералів, 15 тисяч старшин і 3 тисячі військових урядовців.

Армія повинна була складатися з постійних та резервних сил і включати чоловіків віком 19 років та старше. Відбір на військову службу здійснювався шляхом жеребкування серед осіб, які мали обов'язок служити. Деяким особам надавалася можливість вступити до «вільної» служби, яка функціонувала на основі контракту (охотники). Тривалість військової служби коливалася від двох до трьох років, залежно від виду війська. Військовослужбовці були позбавлені активного права голосу, їм було заборонено вступати до політичних партій або організацій, робити політичні заяви та брати участь у демонстраціях.

У процесі військової реформи, уряд гетьманського режиму стикнувся з опором командування Німеччини, яке перебувало в Україні як союзник. Це сталося оскільки Німеччина та Австро-Угорщина не бачили потреби у матеріально значних українських військових силах, оскільки їх стратегічні плани передбачали статус Української Держави як колоніальної або напівколоніальної території [Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії, 2008].

Законами Української Держави від 24 липня 1918 р. «Про загальний військовий обов'язок» та від 1 серпня того ж року «Про політично-правове становище служачих військового відомства» були закладені основи військового будівництва. Однак, перший призов рекрутів було призначено Військовим

міністерством на 15 листопада 1918 р., а другий – на 1 березня 1919 р. Згідно з планами, перший набір мав забезпечити армію 85 000 новобранців, а другий набір передбачав залучення ще 79 000 осіб [39].

20 жовтня Гетьман прийняв резолюцію уряду під назвою «Про введення окремого корпусу» і ухвалу «Про реєстрацію та мобілізацію офіцерів та випускників військових шкіл колишньої Російської армії, а також унтер-офіцерів неповного строку проживання у межах Української держави». Протягом наступного тижня всі військовозобов'язані особи молодше 35 років повинні були зареєструватися у місцевому комендантському пункті. Окремий корпус планувалося створити зразкові навчальні підрозділи для потреб української армії.

Зазначається, що зразкові навчальні підрозділи перебували у скрутні, добровольців було мало, призовники шукали приводів, щоб ухилитися від служби. 8 листопада 1918 р. набув чинності новий Статут військової повинності, який встановлював обов'язки для всіх українських чоловіків: священнослужителі, вчителі та інваліди не підлягали військовій службі. Ті категорії чоловічого населення, які звільнялися від військової повинності мали сплачувати військовий збір. Відповідно до Статуту військової повинності військовослужбовці позбавлялися активного виборчого права, а натомість їм надавалися пасивні виборчі права лише протягом проведення виборів до законодавчих органів.

Відповідно до нового Статуту, були встановлені деякі обмеження для військовослужбовців, їм заборонено брати участь у мітингах і демонстраціях. Крім того, призовний вік для юнаків було знижено до 19 років, термін служби скорочено до двох років для піхоти та артилерії і до трьох років для інших родів військ. Ці зміни, передбачені новим Статутом, були зустріті негативно деякою частиною населення, що постраждала від цих обмежень, і були використані опонентами для проведення антигетьманської агітації. 15 листопада відбулася сутичка між студентською молоддю та однією з

офіцерських одиниць, після попередження офіцери відкрили вогонь, що призвело до загибелі 8 осіб і поранення 12 [41].

18 листопада гетьман Павло Скоропадський затвердив закон про військову повинність і призначив новим військовим міністром Б. Щуцького, а генерала Ф. Келлера – «головнокомандувачем усіх армій». Першим кроком головнокомандуючого було повернення військових відносин у нормативні рамки російського дисциплінарного статуту 1914 р. Гетьман відповів на це звільненням його з посади та призначенням нового головнокомандувача князя генерал-лейтенанта В. Долгорукого, 26 листопада. 29 листопада князь видав наказ призвати всіх офіцерів у військові чини, а тих, хто цього не зробить до 12:00 2 грудня – віддати військовому суду і розстріляти [41].

Гетьман ухвалив дефінітивний закон про мобілізацію 5 грудня. Згідно з цим законом, для захисту міста Києва та його околиць підзвітні мобілізації були чоловіки, які народилися з 1 січня до 31 грудня 1898 р. Накази головнокомандуючого повинні були дотримуватися начальниками військових залог, а після введення воєнного стану губернатори, повітові старости та міські отамани ставали безпосередньо підпорядкованими. Проте, навіть під загрозою смертної кари ці накази не виконувалися [14].

Доречно згадати, що відповідно до умов Брест-Литовського договору, на території Української Держави розташовувалися військові сили інших держав. Ураховуючи ці обставини, гетьман П. Скоропадський був зобов'язаний враховувати думку союзників. Слід відмітити, що гетьман, хоч і адаптував реформи військових сил з огляду на своє геополітичне положення, не залишав ідеї створення власної бойової армії. Після німецької революції військові реформи в Українській Державі значно зміцнювалися.

У якості досвідченого військового стратега, П. Скоропадський добре усвідомлював важливість міцних національних збройних сил. Проте, з умов союзницьких угод, Україні було заборонено формувати регулярні збройні сили. Тому після революції, була розформована значна частина військового устрою УНР, включаючи Корпус Січових стрільців та дві Синьожупанні дивізії. Зате

частина Запорізького корпусу, яка під керівництвом Армії УНР визволила Донбас від більшовиків, була зменшена до бригадного рівня і перейменована у Запорізьку дивізію. Ця дивізія була призначена для захисту північно-східного кордону Української Держави [11].

Для створення ефективної армії Української Держави передбачалося створити 8 регіональних військових корпусів і 5 кінних дивізій. Проте гетьман не зміг реалізувати ці амбітні плани. Військове міністерство формувало особовий склад для лише частини з регіональних корпусів, а гетьманська гвардія – Сердюцьку дивізію, яка складалася з заможних селян Лівобережжя. У серпні Сірожупанну дивізію було передано уряду гетьмана і вона отримала назву 1-ша Козацько-стрілецька дивізія. Того ж місяця гетьман видав наказ про відновлення Окремого загону Січових стрільців. На початку листопада його особовий склад нараховував 59 старшин та 1187 стрільців [11].

Звертаючи увагу на військову реформу, варто відзначити такі факти. Згідно з планами українського гетьманського уряду, були заплановані створення трьох молодіжних військових шкіл у Києві та двох у Одесі, Чугуєві та Єлисаветграді. Також була створена окрема Миколаївська гардемаринська школа. Отже, це передбачало формування нової професійної військової еліти, яка стала б опорою для Збройних Сил Української Держави. У Одесі була заснована спеціальна міністерська комісія, яка аналізувала війну, що тривала у 1914–1918 роках [30].

4 липня 1918 р. в уряді П. Скоропадського, разом з досвідченими генералами та полковниками Генерального штабу, зокрема О. Слівінським, О. Галкіним, М. Какуріним, Е. Мишковським, С. Дельвігом, В. Сінклером, М. Юнаківим і В. Петрівим, було затверджено спеціально розроблений план створення армії Української Держави. Після таємної зустрічі Павла Скоропадського з імператором Вільгельмом II у Берліні 6 вересня положення плану було доповнене.

Згідно з планом, Українська армія мала складатися з 300 тисяч козаків і розподілятися на вісім артилерійських корпусів. Кожен корпус повинен був

мати дві піхотні дивізії, одну кінну дивізію, три гарматні бригади та ще один гарматний полк. До армії приєдналися 175 генералів та близько 45 тисяч старших офіцерів [20].

Планувалося, що до листопада в них будуть включені старші і молодші склади в усіх частинах, а з 15 листопада планувалася перша повна мобілізація з 85 тисяч волонтерів. Додатково планувалося мобілізувати 79 000 козаків до березня 1919 р., і незабаром планувалося збільшити чисельність війська до 300 000 козаків, що гарантувало б повну безпеку для Української Держави. На ці заходи уряд виділив 1254 мільйони карбованців [20].

Особливу увагу П. Скоропадський приділяв дослідженню соціальних засад Гетьманату в період козацького відродження. Багато козаків були селянами-власниками, тому їм були чужі ідеї більшовизму. Він розумів, що здійснення загального блага залежить від їхньої вірності до нього, тому він очікував, що стане їх безпосереднім лідером. Павло Скоропадський ініціював козацькі реформи та намагався створити відповідне правове поле для їх реалізації.

Ідея відродження козацтва зіткнулася зі значним стійким опором з боку Ради міністрів, яка двічі відправляла законопроект «Про відновлення українського козацтва» на доопрацювання і який було прийнято лише 18 жовтня. Гетьман особисто очолював українське козацтво, а пріоритет щодо отримання статусу козака мали тільки православні нащадки українських козаків. П. Скоропадський вважав, що відродження козацтва повинно було сприяти формуванню козацьких військових частин. Проте, незважаючи на його наполегливі зусилля, цей процес відбувався дуже повільно. Швидкотривалі політичні зміни в Україні та за кордоном остаточно призвели до його провалу. Спроби створити закриту та привілейовану державно-суспільну ієрархію та організувати гетьманську військову структуру також зазнали невдачі [27].

Відмінно від Центральної Ради, гетьман Павло Скоропадський, не зважаючи на опір німецької окупаційної влади, з самого початку процесу створення держави на основі систематичності та організації зверху, зумів

створити регулярну та боєздатну армію. За перші місяці військового будівництва було залучено близько 300 генералів і адміралів, колишніх офіцерів Генерального штабу російської армії, які мали великий військовий досвід та освіту, набуті під час участі в кількох війнах. Завдяки введенню кадетського корпусу та військових шкіл, армія отримала можливість залучити більше командного складу. Були створені умови для формування артилерійських полків та бригад. Весь цей процес відбувався за чіткого керівництва системою управління артилерією, від головних інспекторів артилерії армії до командирів полків та окремих дивізій [40].

Узагальнюючи зазначене вище, варто відзначити, що гетьман П. Скоропадський, незважаючи на складну геополітичну ситуацію, активно зайнявся будівництвом військової сили. Проте його опоненти частково перешкодили реформам у сфері військових справ навесні 1919 р. Правління гетьмана П. Скоропадського характеризувалося авторитарним бюрократичним режимом, з майже диктаторськими повноваженнями голови держави, відсутністю представництва, об'єднанням виконавчої та законодавчої влади в уряді, обмеженою соціальною базою та тимчасовим характером влади. Проте розвиток Української Держави, виконання гетьманських та урядових обов'язків, суспільні процеси значно обмежувалися присутністю іноземних військових сил, що робило Українську Державу сателітом Четверного союзу.

Можна стверджувати, що охоронна стратегія гетьмана П. Скоропадського не включала постійного залучення армії для забезпечення порядку в межах країни. Однак, починаючи з літа 1918 р., військові формування, зокрема офіцери, були використані для придушення політичних протестів та селянських заворушень.

2.3. Військові реформи Гетьманату як основа для розвитку українських Збройних Сил

Військові реформи П. Скоропадського залишили по собі певний спадок для України та її військового потенціалу. На фоні зруйнованих національних і соціальних цінностей, спричинених більшовиками, Гетьманату П. Скоропадського вдалося зробити прорив у майбутнє, підтверджуючи незаперечні цінності державно-правового та національно-культурного характеру.

Досвід Української Держави П. Скоропадського свідчить про значний внесок українського консерватизму у суспільне життя. Цей досвід має значну вагу й до сьогодні відіграє важливу роль у розумінні сучасної української дійсності. Адаптація консервативних ідей того періоду до сучасного українського суспільства є надзвичайно важливою й не може бути недооціненою.

На основі проекту, розробленого військовим відомством УНР, було започатковано військово-будівництво. Цей проект

передбачав створення 8

Рис. 2.1. Гетьман П. Скоропадський серед офіцерів Сердюцького артилерійського полку

піхотних корпусів та 4-х з половиною кінних дивізій на базі територіального комплектування. Однак, цей документ не спонукав до створення постійних і регулярних збройних сил. Гетьманат миттєво перетворив створення української армії на практичну реальність. Вже наприкінці травня було розроблено законопроект, що встановлював загальні принципи військової служби та

відкидало станові засади формування, забезпечуючи вільний доступ до військової освіти та посад.

З початку 22 червня, відбулись значні зміни в структурі військової адміністрації. Було сплановано розробку системи військових шкіл для підготовки офіцерів різних військових підрозділів, а також розпочато організацію Державної військової академії. 24 липня був затверджений закон про загальну обов'язкову військову повинність. Починаючи з жовтня 1918 р., було заплановано мобілізацію 85 тисяч вояків, а до 1 березня 1919 р. – ще 79 тисяч. У липні була створена Гвардійська сердюцька дивізія, яка складалася з 5 тисяч вояків. Ця дивізія мала стати прикладом для майбутньої української армії.

Будівництво військових об'єктів ускладнювалося через позицію командування австро-німецьких військ, оскільки вони боялися формування сильної та боєздатної армії в Україні. Вище політичне та військове керівництво Рейху не мали чіткої позиції щодо цієї проблеми. Особисто гетьману П. Скоропадському, під час зустрічі з імператором Вільгельмом II, на певній мірі вдалося внести покращення у справи будівництва української армії.

Гетьман успішно домогся повернення Чорноморського флоту, який був захоплений німецькими силами, Україні. З цього можна зробити висновок, що протягом Гетьманату українські збройні сили розвивалися в регулярному порядку, при цьому базувалися на передових військових досягненнях світового рівня того часу.

Обличчя нової української держави було значною мірою визначене її зовнішньополітичним курсом. Уряд Центральної Ради розв'язував проблеми міжнародного представництва шляхом використання нот або усних заяв, а не шляхом додержання міжнародного права та прийняття законів. Гетьман підняв цю проблему на рівень правового врегулювання.

При виході Української Держави на міжнародну арену виникла проблема визнання інституту гетьманства разом з його правовими атрибутами, титулатурою, формою звертання та іншими характеристиками, які базувалися

на українській гетьманській традиції і ще не застосовувались у дипломатичній практиці того часу.

Вивчаючи досягнення Гетьманату і враховуючи всі труднощі та складності взаємин в українському суспільстві, ми можемо розглядати його як першу спробу встановлення внутрішнього миру й співпраці між усіма верствами, політичними потоками та інститутами в сучасній Україні.

Вагоме значення для сучасності має досвід відродження українського військового флоту. Зокрема, 29 квітня, коли флот підняв український прапор, в Києві відбувся переворот генерала П. Скоропадського, який оголосив себе гетьманом України. Хоча новий володар України не мав прямого зв'язку з флотом, його морське коріння сильно вплинуло на розвиток українського флоту.

Відновлення українського флоту відбувалось за дуже складних умов після війни, які стосувалися економічного та юридичного аспектів. Захоплення кораблів українського флоту у Севастополі 3 травня, хоч і було правовим відповідно до німецької сторони, проте спричинило напруженість у відносинах між Україною та Німеччиною, що призвело до необхідності призначення німецького військово-морського аташе у Києві. Незважаючи на це, відповідний представник з України так і не був призначений у Німеччину вчасно.

Гетьман надіявся та настоював на тому, щоб весь Чорноморський флот швидко та беззаперечно повернувся під його юрисдикцію. Тому Воєнним міністерством Української Держави та урядом продовжували набирати досвідчених морських офіцерів, техніків і фахівців, виділяли значні кошти для підтримки чорноморських портів. В цілому, до складу українського флоту перейшло понад 50% колишніх офіцерів Російської Імперії.

Але, коли у червні виникла можливість повернення флоту до України, сталося кілька перешкод. Спочатку перешкодою було застаріле морське законодавство Центральної Ради та питання Криму, крім того, німці мали свої плани щодо утримання флоту, який вони захопили. Незважаючи на ці неприємності, уряд Української Держави наполегливо просив повернути

український флот разом із береговими укріпленнями в Севастополі. Зрештою, німці, хоча раніше заявляли про те, що залишать флот під своєю охороною до кінця війни, почали поступово повертати морську власність.

Починаючи з моменту зародження українського флоту, його розвиток став геополітичною реальністю. Величезний внесок у будівництво військового флоту Української Держави зробив гетьман П. Скоропадський. Відновлення воєнного флоту мало велике значення для отримання міжнародного визнання Української Держави на світовій арені, оскільки країна вже була визнана в Європі перед своїм занепадом.

Часи української авіації в рамках Української Держави в період з 1917 по 1920 рр. були винятковими у своєму роді. Цей період відзначився мирною розбудовою авіаційних сил. Були проведені систематичні заходи щодо формування бойових та допоміжних підрозділів, а також особового складу. Також приділялася велика увага комплектуванню техніки для цих підрозділів. Додатково проводилося інтенсивне бойове навчання. Особлива увага приділялася утворенню восьми корпусних авіаційних дивізіонів і понад 30 авіаційних загонів, а також кілька повітроплавних загонів. На початку літа 1918 р. ці підрозділи налічували майже 200 різних типів літаків, включаючи важкі бомбардувальники.

Загалом, за часів гетьмана П. Скоропадського було закладено вагомі підвалини українського війська. Були відроджені козацькі традиції, звання. Не стала виключенням і символіка. Під час гетьманування П. Скоропадського було введено різноманітні символи у форму одягу українських військ. Нині, ці символи знайшли заслужене місце на одностроях Збройних Сил України. У 1918 р., ці символи були розроблені з урахуванням наших історичних традицій.

Одним із найбільш масових символів епохи Української Держави, й досі використовуваним у Збройних Силах України, є тризуб, який з'являється на нарукавних знаках військовослужбовців Повітряних Сил. Шеврони у формі трикутника привертають увагу не тільки через їх особливу форму, але й завдяки незвичному зображенню національного символу.

Історія цього тризуба є дуже захопливою. Візерунок був виявлений у Центральному державному історичному архіві України в 1990-х рр., серед обмеженої кількості розташованих документів командування авіаційних військ Центральної Ради та Української Держави. Зображення тризуба знаходиться у справі матеріалів 6-го Полтавського авіаційного дивізіону. Помітку з підписом інспектора авіації Харківського району УНР (схожий на сучасне командування «Схід» Повітряних Сил ЗСУ) полковника Гаусмана з датою 9 вересня 1918 р. супроводжує цей малюнок. В помітці вказано: «передаючи зразок опізнавальних знаків площин авіаційних частин моєї зони відповідальності, викликаю на нових літаках, що не мають опізнавальних знаків, розміщувати знак – зображення тризуба Української Держави, чорним кольором...». Для старих літаків планувалося тимчасово зберігати попередні опізнавальні знаки – від російської армії.

Цей лист, що підписаний полковником Гаусманом, має особливу унікальність з двох причин. По-перше, його можна розглядати як перший офіційний наказ щодо зображення державних символів на українській військовій техніці. По-друге, сам малюнок тризуба – державного гербу Української Держави – є незвичайним. Це вказує на можливість, що у гетьманаті П. Скоропадського, ймовірно, розглядали зміну форми тризуба, яка була упроваджена Центральною Радою.

Формування 6-го Полтавського авіаційного дивізіону, який згадується в документах, розпочалося навесні 1918 р. у Харкові і пізніше було переведене до Полтави. Під кінець грудня 1918 р., коли радянські війська почали наступати з Росії, особовий склад дивізіону разом зі зняттями та часткою літаків був евакуйований спочатку до Луцька, а потім до Кам'янця-Подільського. Там вони були включені до складу 1-го Запорізького авіаційного загону героїчної Армії Української Народної Республіки. Сотник Олександр Жаховський, який протягом певного часу командував Полтавським дивізіоном, пізніше очолював 1-й Запорізький авіаційний загін Української Народної Республіки.

У сучасний час міста Харків, Полтава та Луцьк вже нерозривно пов'язані з українською військовою авіацією. Вони є домівками відомих підрозділів Повітряних Сил Збройних Сил України, які успішно зупиняють російських окупантів й у XXI ст. У 2023 р. було створено відзнаку для начальника Харківського національного університету Повітряних Сил, яка базується на легендарному авіаційному тризубі та інших символах, притаманних УНР.

У Збройних Силах України впроваджені нові генеральські та офіцерські відзнаки, а також парадні погони відповідно до Наказів 2017 та 2020 рр. Ці нововведення були натхнені подібними зразками, що використовувалися в українській армії за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Форма та візерунок плетіння цих відзнак і погонів сьогодні нагадують ті, що були використані в українських військових силах у 1918 р.

Згідно з наказами, форма одягу українських військовослужбовців була змінена. П'ятикутні зірки, які раніше використовувалися для позначення військових звань і асоціювались з російсько-радянським періодом, були замінені на чотирикутники, схожі на ті, які були використані в армії Української Держави у 1918 р. Хоча чотирикутники, які були використані за часів П. Скоропадського, мали більш ромбовидну форму, але вони все ж зберегли загальний візерунок з «квіточкою» посередині. Цікаво, що елемент «квіточки» має свої походження з Гетьманщини XVIII ст. – у той час на Лівобережжі серед старшини козацьких полків був поширений квітковий орнамент на холодній зброї та формі одягу.

У формуваннях форменого одягу генералів Збройних Сил України нині можна помітити новий елемент – булави. Ці символи влади були спочатку використовувані гетьманами та полковниками у період з XVI до XVIII ст., а також воєначальниками армії П. Скоропадського у 1918 р. Перехрещені булави на нарукавних знаках також є персональним символом Головнокомандувача Збройних Сил України.

Ще одним нововведенням у 2017 р. стало впровадження церемоніальної історичної форми для батальйону почесної варти Окремої Президентської

бригади імені гетьмана Богдана Хмельницького. Головними рисами цієї форми є її подібність до одягу Штабу та Конвою Ясновельможного Пана Гетьмана (офіційна назва на той час), який був запроваджений у 1918 р. Це вбрання часто можна побачити на багатьох фотографіях прихильників П. Скоропадського з того періоду. Знаком для носіння на погонів та мундирах батальйону почесної варти став художньо намальований позначення «П.В.», виконаний у такому ж стилі, як герб Власного Гетьмана Конвою у 1918 р.

Відповідно, сьогодні можна побачити в українському війську солдатів із трикутним шевроном, на якому зображений незвичний тризуб, українського воєначальника у погонах з булавами, то варто знати, що це відноситься до традицій Української Держави гетьмана П. Скоропадського, які вагомо вплинули на подальшу розбудову українських збройних сил після здобуття нашою державою незалежності.

Один із провідних дослідників гетьманату, Я. Пеленський, стверджує, що з перспективи концепції державного управління, гетьманський режим можна вважати «бюрократично-військовою диктатурою». Гетьман, не маючи власної армії, опирався на окупаційні сили та колишню царську цивільну і військову бюрократію. У своїх спогадах, П. Скоропадський зазначає, що вже при підготовці перевороту він уявляв себе як диктатора-гетьмана, який є втіленням сильної влади, здатної врятувати Батьківщину.

Загалом, досвід Гетьманату в історії України є неоднозначним – це короткий період диктатури однієї особи-гетьмана, влада якого, до того ж, вагомо залежала від іноземних сил. У той же час, Гетьманат та військові реформи гетьмана П. Скоропадського вагомо зміцнили українську армію, повернули до українського війська козацькі традиції та символіку. Зміцнена, розбудована українська армія стала вагомим аргументом у подальшій боротьбі України за своє право на незалежність. Хоча наша держава на довгі десятиліття потрапила під радянську окупацію, зі здобуттям незалежності поступово знову набули актуальності здійснені П. Скоропадським спроби розбудови сильної, патріотичної армії, яка будувалася б на ідеях патріотизму та козацьких

традиціях. Сучасні ЗСУ використовують не лише символіку та інші атрибути, відроджені П. Скоропадським, але й зберігають традиції військових формувань, що були створені за часів Гетьманату.

Висновки до розділу 2

У ході дослідження з'ясовано хронологічні межі військових реформ П. Скоропадського. Військові реформи Гетьмана Павла Скоропадського протікали в період його правління у 1918 р. Основною метою цих реформ було оновлення та модернізація українських військових сил.

Визначено такі основні етапи та хронологія цих реформ: 1) весна 1918 р.: Гетьман Скоропадський оголосив про створення Збройних Сил Гетьманату Української Держави. Було сформовано нову армію, яка складалась з декількох дивізій; 2) літо 1918 р.: проведено перші реорганізації у військах, зокрема змінилися командири та штаби окремих військових частин; створено Військовий відділ, відбулися зміни в організації та структурі військ; 3) осінь 1918 р.: у результаті активності більшовицьких сил та заворушень українського населення, деякі зміни були скасовані, а військова ситуація погіршилася; 4) грудень 1918 р.: Гетьманат Скоропадського завершився і його влада була повалена, що призвело до припинення реформ.

У ході дослідження з'ясовано, що Гетьман П. Скоропадський впровадив ряд військових реформ під час свого уряду в Українській Державі (1918–1919 рр.). Зміни, запроваджені ним, мали на меті покращити організацію та ефективність української армії. Основні значення військових реформ Скоропадського наступні:

1. Перебудова армії: Він поставив перед собою завдання перетворити розрізнені військові формування в Українській армії на єдину, Центральну військову раду.

2. Професіоналізація: Скоропадський намагався зробити українську армію більш професійною шляхом повернення досвідчених офіцерів, які раніше служили в російській армії.

3. Військовий закон: Скоропадський прийняв новий військовий закон, який встановлював правила для формування, організації та дисципліни української армії.

4. Військові школи: Було створено військові школи для підготовки офіцерського складу.

5. Модернізація озброєння: Скоропадський спрямував зусилля на модернізацію озброєння та забезпечення армії необхідною військовою технікою.

Ці реформи мали на меті покращити організацію та бойову готовність української армії, але через політичні та соціальні труднощі того часу їх результати були обмеженими.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ВІЙСЬКОВІ РЕФОРМИ ТА ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО» НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

3.1. Місце теми у навчальній програмі з предмету «Історія України»

Вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" у рамках предмету "Історія України" може бути цікавим та важливим для учнів, оскільки цей період історії пов'язаний з першою Світовою війною та подіями 1917-1918 років в Україні.

Вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" у рамках предмету "Історія України" є важливою частиною навчальної програми. Ця тема дозволяє учням отримати уявлення про події перехідного періоду в історії України під час Першої Світової війни та революційних подій 1917-1918 років [1].

На перший погляд, вивчення цієї теми може бути розпочато з аналізу історичного контексту, включаючи події Першої Світової війни, формування Української Центральної Ради та інші політичні процеси того часу. Детальне вивчення біографії Павла Скоропадського та основних рішень його уряду дозволить учням глибше зрозуміти його внесок у розвиток України.

Зосередження на військових реформах та будівництві дозволить студентам розкрити важливі аспекти обороноздатності Української держави в той період. Застосування різноманітних методів, таких як аналіз первинних джерел, групові дебати, індивідуальні проекти та використання сучасних технологій, сприятиме кращому розумінню та оцінці цієї історичної епохи серед учнів [2].

Важливо включити в навчальний план різні методи вивчення, щоб надати учням можливість отримати багатогранне розуміння теми. Групові дебати допоможуть учням розвинути навички аргументації та висловлювання власного

погляду. Індивідуальні проекти стимулюватимуть самостійність та глибше дослідження конкретних аспектів теми.

Праця з первинними джерелами, такими як документи того часу та виступи Павла Скоропадського, дозволить учням отримати прямий зв'язок з історією. Застосування інтерактивних методів, таких як віртуальні екскурсії чи інтерактивні презентації, робить навчання більш захоплюючим та доступним [3].

Оцінюючи результати вивчення теми, можна враховувати не лише знання учнів про факти, але і їхнє вміння аналізувати та розуміти історичні процеси. Порівняння подій того часу з іншими періодами історії України допоможе учням розуміти зв'язок між різними етапами історії країни.

Такий підхід до вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" сприятиме не лише засвоєнню фактів, а й формуванню критичного мислення та історичної свідомості учнів [4].

У вивченні теми також важливо враховувати питання, які сприятимуть розвитку аналітичних навичок та критичного погляду на історію. Поряд із здобуттям знань про події того періоду, учні повинні розуміти їхні причини, наслідки та ширший контекст.

Одним із ключових елементів вивчення може бути акцент на ролі Павла Скоропадського в історії України та його вплив на формування політичного ландшафту країни. Аналіз його діяльності та рішень дозволяє учням поглиблено розглядати історичні постаті та їхні внески [5].

Продовження дослідження теми може включати в себе розгляд реакції населення на впроваджені реформи, оцінку ефективності військового будівництва, а також вивчення геополітичного становища України під час уряду Павла Скоропадського.

Завдання для учнів можуть включати написання есе, доповідей, створення історичних карт або навіть ролевих ігор, що дозволить їм виявити та розвинути творчі та дослідницькі здібності [6].

Всецільний підхід до вивчення теми забезпечить учням не тільки історичні знання, але й допоможе їм розвивати ключові навички, які є важливим елементом комплексної освіти.

Подальший крок у вивченні теми може включати інтеракцію з додатковими ресурсами, такими як історичні фільми, документальні матеріали, аудіозаписи чи інтерв'ю з істориками. Це допоможе створити більш насичене та змістовне враження від навчання [7].

Крім того, розгляд аспектів соціально-економічного розвитку та культурних змін у той період може доповнити учбовий процес. Залучення до вивчення архівних матеріалів, які відображають переживання та думки людей того часу, може сприяти ліпшому розумінню соціального контексту.

Під час вивчення теми також важливо звертати увагу на дискусії та різні точки зору, сприяючи розвитку аналітичних та критичних навичок учнів. Діалог і обговорення дозволяють студентам формувати власні думки та висловлювати їх аргументовано [8].

Загалом, систематичне та цілеспрямоване вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" на уроках історії має за мету не лише передати факти, але й розвивати в учнів навички критичного мислення, дослідницької діяльності та аналізу історичних подій.

Для успішного вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" також важливо стежити за активністю учнів під час уроків та сприяти їхній самостійності у засвоєнні матеріалу [9].

Систематичні повторення. Розпочинайте кожний урок з короткого повторення попереднього матеріалу, щоб учні мали можливість закріпити знання та встановити зв'язок між темами.

Педагогічні ігри та рольові ігри. Використовуйте інтерактивні методи, такі як рольові ігри, де учні можуть втілити різні персонажі часів Скоропадського, щоб легше зрозуміти контекст подій.

Користування джерелами первинної інформації. Покличте учнів вивчати та аналізувати оригінальні документи того часу, що допоможе їм розвивати критичне мислення та аналітичні навички.

Групові проекти та дослідження. Розподіліть учнів на групи для вивчення конкретних аспектів теми та підготовки презентацій або досліджень.

Застосування сучасних технологій: Використовуйте відеоматеріали, мультимедійні презентації та інтерактивні ресурси для зроблення уроків цікавішими та доступнішими [10].

Обговорення сучасної релевантності. Порівнюйте історичні події із сучасними ситуаціями, щоб показати учням важливість розуміння минулого для пояснення сучасності.

Забезпечуючи активну участь та використовуючи різноманітні методи, ви можете сприяти цікавості учнів до вивчення теми та сприяти їхньому глибокому розумінню історичних процесів [11].

Передумови військових реформ Павла Скоропадського були пов'язані з декількома факторами. По-перше, Центральна Рада, яка була попередницею Української Держави, не змогла створити боєздатної армії, здатної захистити незалежність України. По-друге, в Україні на той час існувало кілька військових формувань, які перебували в опозиції один одному. По-третє, в Україні наростала загроза з боку більшовиків, які прагнули встановити свою владу в країні.

Основними напрямками військових реформ Павла Скоропадського були:

- Створення єдиної національної армії. Усі військові формування, які існували на території України, були об'єднані в єдину Українську армію.
- Запровадження загальної військової повинності. На військову службу повинні були призиватися всі охочі громадяни України віком від 20 до 40 років.
- Переорієнтація армії на національні засади. Армія повинна була стати національною, українська за духом та ідеологією.

- Модернізація армії. Армія повинна була бути оснащена сучасною зброєю та технікою [12].

Створення нової армії було одним із найважливіших завдань Павла Скоропадського. Для цього було створено Міністерство військових справ, яке очолив генерал-полковник Павло Скоропадський. До складу армії було зараховано близько 100 тисяч осіб. Були створені нові військові навчальні заклади, зокрема Офіцерська школа, юнкерське училище та артилерійське училище.

Військові реформи Павла Скоропадського дали позитивні результати. Була створена єдина, боєздатна Українська армія. Армія була переорієнтована на національні засади. Військові реформи сприяли зміцненню обороноздатності України [13].

Однак, військові реформи не встигли завершитися до падіння Української Держави. У грудні 1918 року більшовики захопили Київ, і Павло Скоропадський був змушений емігрувати.

Військові реформи Павла Скоропадського стали важливим етапом у розвитку українського війська. Вони заклали фундамент для подальшого розвитку української армії.

Військові реформи Павла Скоропадського отримали неоднозначну оцінку. Деякі історики вважають, що ці реформи були недостатніми та не встигли завершитися до падіння Української Держави. Інші історики вважають, що військові реформи Павла Скоропадського мали позитивний вплив на розвиток українського війська [14].

Незважаючи на неоднозначну оцінку, військові реформи Павла Скоропадського є важливою сторінкою в історії українського війська. Вони сприяли зміцненню обороноздатності України та забезпечили її захист від зовнішніх загроз.

Військові реформи Павла Скоропадського були важливим етапом у розвитку українського війська. Вони сприяли створенню єдиної, боєздатної української армії, яка була оснащена сучасною зброєю та технікою. Армія стала

національною, українською за духом та ідеологією. Це сприяло підвищенню бойового духу та патріотизму серед військовослужбовців.

Військові реформи Павла Скоропадського мали позитивний вплив на розвиток українського війська. Вони заклали фундамент для подальшого розвитку української армії [15].

Однак, військові реформи Павла Скоропадського не були завершені до падіння Української Держави. У грудні 1918 року більшовики захопили Київ, і Павло Скоропадський був змушений емігрувати.

Незважаючи на це, військові реформи Павла Скоропадського мали значний вплив на розвиток українського війська. Вони сприяли зміцненню обороноздатності України та забезпечили її захист від зовнішніх загроз.

Для ефективного вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" уроках історії рекомендується використовувати різноманітні педагогічні методи. Початковий етап може включати в себе коротке повторення передумов та подій першої половини ХХ століття, зокрема Першої Світової війни та революційних процесів [16].

Далі, акцент слід зробити на аналіз біографії Павла Скоропадського, вивченні його ролі в історії України. Важливо розглядати не лише дії уряду, але і реакцію населення та його взаємодію з іншими політичними силами.

Глибоке занурення в тему можна досягти за допомогою вивчення військових реформ, структурних змін в Збройних Силах, та їх впливу на обороноздатність Української держави. Використання первинних джерел, таких як документи того періоду, допоможе учням отримати більш глибоке розуміння історичних фактів.

Удосконалення аналітичних навичок може відбуватися через групові проекти та дослідження, а також обговорення в класі та порівняння історичних періодів. Використання сучасних технологій, інтерактивних методів та практичних завдань допомагатиме створити захоплюючий та освітній контекст для вивчення даної теми [17].

Однією з ключових стратегій може бути заохочення учнів до самостійного дослідження, використання додаткових ресурсів та глибше розуміння індивідуальних аспектів теми. Педагогічні ігри, рольові вправи та інтерактивні завдання можуть зробити уроки цікавішими та заохочувати активну участь учнів.

Однак необхідно також забезпечити справедливий баланс між академічним підходом та залученням емоційної складової. Обговорення емоційного висвітлення подій того часу може допомогти учням легше сприймати та усвідомлювати історію, роблячи її більш доступною та близькою.

Завдання та проекти для учнів можуть включати аналіз історичних джерел, написання власних рефлексій, а також використання креативних форматів, наприклад, створення віртуальних екскурсій чи історичних аудіозаписів [18].

Вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" може стати не лише процесом навчання фактів, але й формуванням критичного мислення, розвитком дослідницьких навичок та поглибленим розумінням історичних процесів.

Ще однією ефективною стратегією є активне залучення учнів до обговорення сучасної релевантності подій того періоду. Порівняння історичних викликів та рішень із сучасними проблемами може розширити перспективу та показати, наскільки важливо розуміти минуле для пояснення сучасності [19].

Необхідно також звертати увагу на різноманіття індивідуальних стилів навчання та враховувати їх при побудові уроків. Деякі учні можуть краще реагувати на візуальні матеріали, такі як історичні картини чи діаграми, тоді як інші віддають перевагу аудіо- чи текстовим матеріалам.

Загалом, суттєвим елементом вивчення теми є поєднання різноманітних методів, які враховують індивідуальні особливості учнів та стимулюють їхні інтелектуальні та творчі здібності. Це допомагає не лише досягти навчальних цілей, а й розвивати учнів як особистостей, здатних критично мислити та розуміти складні аспекти історії своєї країни

Важливо також створити атмосферу відкритості та довіри на уроці історії, де учні можуть вільно висловлювати свої думки та ділитися власним розумінням подій. Формулювання відкритих питань та спрямованих на діалог завдань може сприяти обговоренню та взаєморозумінню [20].

Також слід враховувати потреби різних рівнів здібностей учнів та вдосконалювати свої методи згідно з їхніми потребами. Диференціація завдань та матеріалів дозволяє кожному учневі працювати на своєму рівні та розвивати індивідуальні здібності.

Не слід забувати і про важливість обратної зворотньої зв'язку. Питання та обговорення, що стосуються теми, можуть бути використані для оцінювання рівня засвоєння матеріалу та для коригування методів викладання [21].

Узагальнюючи, під час вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" на уроках історії, важливо поєднувати різноманітні методи, створюючи збалансований та інтерактивний навчальний процес, що сприяє глибокому розумінню та зацікавленню учнів.

Крім того, акцент на розвитку критичного мислення та аналітичних навичок є ключовим для вивчення будь-якої історичної теми. Заохочуйте учнів аналізувати різні погляди, співставляти події того часу з сучасними реаліями, і робіть акцент на формуванні їхнього власного критичного ставлення до інформації [22].

Для сприяння глибокому засвоєнню теми, створіть можливості для реалізації творчих потенціалів учнів. Наприклад, можна запропонувати написання творів, де учні можуть відобразити свої роздуми щодо впливу військових реформ на суспільство чи розвинути свої власні ідеї щодо альтернативного розвитку подій того часу.

Не забувайте про важливість врахування місця даної теми в ширшому контексті навчальної програми з історії України. З'єднайте її з іншими періодами та подіями, щоб учні зрозуміли ланцюжок історичних подій та їх взаємозв'язок.

Важливою частиною навчання є постійне вдосконалення методів, враховуючи потреби та індивідуальність кожного класу. Такий підхід сприятиме не лише ефективному вивченню теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського", а й розвитку широкого спектру компетенцій учнів [23].

Ключовим елементом вивчення даної теми є також виховання у учнів патріотичного ставлення до власної історії та розуміння значення подій, які вплинули на становлення та розвиток України. Запровадження елементів громадянського виховання та активізація участі учнів у обговореннях зробить процес навчання більш цікавим та корисним.

Важливо також враховувати динаміку подій того часу та їхні зв'язки з міжнародними процесами. Поглиблене вивчення контексту міжнародних відносин та впливу зовнішніх факторів на внутрішню політику Української держави в період Павла Скоропадського дозволить учням отримати повніші знання та розуміння теми [24].

Збалансований та інтерактивний підхід до вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" сприятиме формуванню не лише історичної грамотності, але й розвитку критичного мислення, аналітичних та дослідницьких навичок учнів.

3.2. Методичні аспекти викладання теми «Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського» на уроках історії України

Методичні аспекти викладання теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" на уроках історії включають попереднє опрацювання матеріалу, створення цільових завдань та об'єктивів, використання інтерактивних методів, диференціацію завдань, використання додаткових ресурсів та організацію обговорень та рефлексій. Це

сприятиме ефективному та цікавому вивченню теми, забезпечуючи зрозуміння подій того періоду та розвиток ключових навичок учнів [25].

Крім цього, важливим елементом є педагогічна адаптація матеріалу до різних рівнів здібностей учнів. Педагог може використовувати різноманітні методи і підходи для забезпечення зручності розуміння інформації, враховуючи особливості навчального процесу.

Необхідно також акцентувати увагу на формуванні критичного мислення учнів, стимулюючи їх аналіз історичних фактів та розуміння їхнього впливу на сучасність. Важливо надавати учням можливість висловлювати власні думки та долучати їх до обговорень [26].

Застосування інтерактивних методів, таких як рольові ігри чи дебати, може зробити процес вивчення більш живим та зацікавлюючим. Також використання візуальних засобів, ілюстрацій та історичних документів може допомогти учням краще уявити події того періоду.

Надаючи доступ до додаткових ресурсів, таких як відеоматеріали чи документальні фільми, вчителі можуть розширити знання учнів та зробити навчання більш насиченим. Організація рефлексій та обговорень після вивчення матеріалу сприятиме закріпленню здобутих знань та розвитку критичного мислення [27]

Загалом, комбінація цих методичних підходів дозволить створити ефективне та стимулююче навчальне середовище для вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського".

Додатково, важливо розглядати можливості використання інтерактивних технологій та сучасних засобів навчання. Використання комп'ютерних презентацій, віртуальних екскурсій чи відеоматеріалів може робити навчання більш доступним та цікавим для учнів.

Процес оцінювання також має бути чітко структурованим. Визначення критеріїв оцінювання та надання зворотного зв'язку учням допомагає їм краще розуміти свої досягнення та можливі напрямки покращення.

Розгляд альтернативних поглядів та різних інтерпретацій історичних подій може розширити горизонти учнів та сприяти розвитку критичного погляду на історію [28].

Необхідно також враховувати гуманітарний аспект вивчення історії, намагаючись розкривати не лише факти та події, але й вплив на суспільство, побут людей, їхні емоції та переживання.

Загалом, методичний підхід до вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" має бути інноваційним, враховуючи різноманітність методів та засобів для максимально ефективного передавання інформації та розвитку історичного мислення учнів.

Для стимулювання інтересу учнів та активізації їхньої участі можна також розглядати можливість включення елементів гри в процес вивчення теми. Рольові ігри, історичні симуляції або творчі проекти можуть зробити процес навчання більш захопливим та інтерактивним [29].

Важливо пам'ятати про різноманітні стилі вивчення учнів і намагатися враховувати їхні індивідуальні потреби. Деякі учні можуть краще сприймати інформацію за допомогою аудіо-матеріалів, інші - візуально. Використання різноманітних ресурсів та підходів дозволяє задовольнити різні потреби учнів.

При плануванні уроків важливо також уникати великої кількості інформації одразу. Зручно розподілити матеріал на логічні блоки, поступово поглиблюючи розуміння подій і процесів.

Загальний підхід до вивчення теми повинен сприяти розвитку не лише знань про історичні події, але і формуванню критичного мислення, аналітичних та комунікативних навичок, що є ключовими компетенціями для розуміння та аналізу історії [30].

Подальшим етапом методичного процесу може бути включення учнів до самостійного дослідження. Завдання, що ставлять перед учнями виклик та спонукають до глибшого занурення в тему, можуть включати написання рефератів, проектів, аналіз історичних джерел чи дослідження специфічних аспектів періоду.

Додатково, залучення до обговорень сучасної релевантності теми може підсилити інтерес учнів. Обговорення зв'язків історичних подій із сучасними ситуаціями, використання аналогій та порівнянь, дозволяють учням більш глибоко зрозуміти значення минулих подій для формування сучасної України.

Наприклад, можливість порівняння стратегій військового будівництва у часи Павла Скоропадського із заходами, які вживаються в сучасній армії України, може сприяти глибшому розумінню та аплікації здобутих знань [31].

Усі ці підходи, як частини методики викладання теми, мають на меті створення комплексного та інтерактивного навчального процесу, що сприяє розвитку критичного мислення, історичної грамотності та поглибленню інтересу учнів до історії України.

Ще однією важливою складовою методики є систематичне проведення підсумкових оцінювань та самооцінювань. Під час таких оцінок учні можуть оцінити свій рівень зрозуміння теми, визначити зони невпевненості та визначити додаткові аспекти для подальшого вивчення [32].

Також слід враховувати індивідуальні особливості учнів, давати можливість для самостійного вибору тем чи завдань для дослідження, щоб стимулювати їхні особисті інтереси та розвивати самостійність.

Не менш важливим є впровадження методів рефлексії, коли учні можуть аналізувати свої власні досягнення, спроби та помилки в процесі вивчення теми. Це допомагає розвивати метакогнітивні навички та свідоме ставлення до власного навчання.

Враховання різноманітних аспектів методики та поєднання різних підходів у вивченні теми дозволяє створити учбовий процес, який не лише забезпечить засвоєння конкретної історичної інформації, але й сприятиме загальному розвитку учнів як самостійних дослідників та критичних мислителів.

Ключовою частиною методики є також взаємодія з батьками та створення позитивного інформаційного середовища. Регулярне звітування про прогрес учнів, проведення батьківських зборів чи консультацій може допомогти

відстежити інтерес батьків до навчального процесу та залучити їхню підтримку [33].

Важливо також надавати можливості для індивідуалізації навчання. Розглядати можливість роботи в групах чи індивідуального підходу до кожного учня, щоб забезпечити оптимальні умови для засвоєння матеріалу та розвитку навичок.

Сумарно, успішна методика вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" має включати різноманітні педагогічні прийоми, сприяти активній участі учнів, стимулювати самостійне мислення та враховувати індивідуальні особливості кожного учня.

Удосконалення методики також включає в себе постійний моніторинг та оцінку ефективності занять. Вчителю важливо збирати зворотний зв'язок від учнів щодо того, як вони сприймають матеріал, якщо вони відчують необхідність у додатковій підтримці, і як можна покращити процес вивчення.

Практичне використання різноманітних методів оцінювання, таких як тестування, самостійні роботи, проекти, може надати більш об'єктивну картину засвоєння матеріалу. Також важливо розглядати не лише знання фактів, але і розвиток критичного мислення та аналітичних навичок.

Залучення до методики інтерактивних онлайн-ресурсів та платформ для навчання може розширити можливості для учнів і зробити процес вивчення більш динамічним та цікавим [34].

Необхідно також враховувати та адаптувати методику до конкретних особливостей групи учнів, забезпечуючи врахування різних темпів навчання та рівнів засвоєння матеріалу.

Остаточна методика має сприяти не лише отриманню знань, але й розвитку критичного мислення, творчих здібностей та історичної грамотності серед учнів.

Окрім того, важливим елементом методики є створення сприятливого психосоціального середовища на уроках. Вчителю слід звертати увагу на

взаємодію в групі, сприяти колективному навчанню та підтримувати позитивний діалог між учнями.

Застосування диференційованого підходу, врахування індивідуальних особливостей та рівнів підготовки учнів, може допомогти кожному учаснику групи максимально засвоїти матеріал [35].

Необхідно також акцентувати увагу на розвитку ключових навичок, які включають критичне мислення, аналітичні здібності та навички дослідження. Вчителю може бути корисно використовувати завдання, які спонукають учнів до аналізу та висловлювання власної точки зору.

Усі елементи методики повинні спільно спрямовувати на створення глибокого розуміння теми, розвитку критичного мислення та вироблення в учнів навичок самостійного навчання.

Додатково, важливим аспектом методики є поєднання історичних фактів із сучасним контекстом. Вчителю слід демонструвати, як минулі події впливають на теперішній момент та як їх можна аналізувати з погляду сучасних викликів і подій.

Систематичні повторення та підсумкові уроки можуть допомогти закріпити отримані знання та підготувати учнів до оцінювання. Під час цих уроків вчителю важливо перевіряти не лише знання фактів, але й розуміння причинно-наслідкових зв'язків і глибину аналізу.

Залучення до процесу навчання зовнішніх експертів чи осіб, які безпосередньо пов'язані із вивчуваною темою, може надати учням нові погляди та перспективи [36].

Нарешті, важливо розглядати учнів як активних учасників процесу вивчення, давати їм можливість ініціювати обговорення, висловлювати власні думки та досліджувати тему в межах їхніх інтересів.

Додатково, у методиці важливо передбачати можливості для розвитку інформаційної грамотності учнів. Це може включати в себе навички аналізу історичних джерел, розрізнення фактів від інтерпретацій та критичне ставлення до інформації.

Сприяти розвитку публічного виступу та писемної мови, надаючи учням можливість висловлювати свої ідеї та думки, також є важливим елементом методики. Різноманітні форми виразності, такі як написання есе, проведення презентацій або дебатів, можуть сприяти розвитку комунікативних навичок.

Важливо стимулювати учнів до самостійного дослідження та рефлексії, надавати можливість вибору тем для проектів та досліджень. Це сприятиме розвитку ініціативності та самостійності.

Необхідно враховувати також етичні аспекти вивчення історії, намагаючись сприяти формуванню моральних цінностей та поваги до історичної правди.

Методика повинна підтримувати розвиток критичного мислення, творчості, комунікативних та інформаційних навичок, що є ключовими компетенціями для сучасного освітнього середовища [37].

Ще однією важливою складовою методики є інтеграція мультимедійних засобів та технологій. Використання відео, аудіо, ілюстрацій, інтерактивних презентацій може зробити процес вивчення більш цікавим та доступним для учнів. Це також дозволяє вчителю надати різноманітні погляди на тему та створити динамічне навчальне середовище.

Застосування форм асинхронного навчання, таких як відеоуроки або онлайн-ресурси, може допомогти учням самостійно опановувати матеріал поза класом та власним темпом.

Поєднання історичних екскурсій, музейних візитів чи віртуальних турів може розширити можливості для поглиблення знань та розуміння контексту подій.

Ще однією важливою складовою методики є інтеграція мультимедійних засобів та технологій. Використання відео, аудіо, ілюстрацій, інтерактивних презентацій може зробити процес вивчення більш цікавим та доступним для учнів. Це також дозволяє вчителю надати різноманітні погляди на тему та створити динамічне навчальне середовище [38].

Застосування форм асинхронного навчання, таких як відеоуроки або онлайн-ресурси, може допомогти учням самостійно опановувати матеріал поза класом та власним темпом.

Поєднання історичних екскурсій, музейних візитів чи віртуальних турів може розширити можливості для поглиблення знань та зрозуміння контексту подій.

Загальна методика має бути адаптивною та гнучкою, здатною враховувати різноманітні стилі навчання та індивідуальні особливості учнів. Мета - створити стимулююче, інтерактивне та поглиблене навчання, щоб підготувати учнів до розуміння та аналізу важливих історичних подій [38].

До важливих аспектів методики вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського" також слід включити рольові ігри та сценарії. Спробуйте організувати симуляції історичних подій, де учні можуть використовувати свої знання та розвивати вміння аналізу і прийняття рішень в контексті того часу.

Активне залучення учнів до дискусій та дебатів також є ефективним методом. Спробуйте створити атмосферу, де учні можуть вільно висловлювати свої погляди, аргументувати їх та обговорювати історичні аспекти.

Не забувайте про зворотний зв'язок. Запитуйте учнів, як їм подобається методика вивчення теми, чи є щось, що їм потрібно більше чи менше. Це допомагає вам покращувати свої методи та забезпечити більш ефективний процес навчання [39].

Важливо стимулювати учнів до власного дослідження та пошуку додаткової інформації, щоб розширити їхнє розуміння теми та розвивати дослідницькі навички.

Сумарно, використання різноманітних педагогічних підходів, активна участь учнів та використання сучасних технологій допомагає створити ефективну та захоплюючу методику вивчення історії України в контексті військових реформ та будівництва у часи Павла Скоропадського.

Додатково, важливим аспектом є підтримка індивідуального розвитку кожного учня. Розглядайте можливість включення різних завдань чи проєктів, що дозволяють учням вибирати напрямок свого дослідження чи виразити свої унікальні погляди на події [40].

Створення навчального плану, який допомагає учням засвоювати матеріал крок за кроком, і включення додаткових ресурсів для тих, хто хоче докладніше дослідити тему, може стимулювати якість навчання.

Пам'ятайте про важливість виховання історичної свідомості та громадянської відповідальності. Запитайте учнів, як події минулого впливають на сьогоднішній день та як їх можна застосувати для формування певних цінностей та громадянської позиції.

Не забувайте визначати конкретні цілі та очікування на кожному етапі вивчення теми. Це допомагає учням чітко розуміти, що вони мають досягти та як оцінюватиметься їхній прогрес [41].

Загалом, враховуючи ці різноманітні елементи, ви можете створити методику, яка сприятиме глибокому розумінню теми, розвитку критичного мислення та зацікавленості учнів у вивченні історії України в контексті періоду влади Павла Скоропадського.

Додатково, інтерактивне використання ресурсів та матеріалів може сприяти більш ефективному засвоєнню теми. Використовуйте аутентичні історичні документи, свідчення та матеріали з того періоду для того, щоб учні могли отримати перспективу тогочасних подій.

Стимулюйте творчість учнів, наприклад, через малюнки, колажі, театралізовані представлення, які можуть допомогти візуалізувати та уособити історичні події [42].

Важливо розглядати можливість взаємодії з історичними експертами або відвідування музеїв та історичних місць, якщо це можливо. Це може надати учням унікальний досвід та глибше розуміння історії.

Розгляньте можливість включення учнівських проектів, де вони самостійно можуть досліджувати конкретні аспекти теми та представляти результати своєї роботи.

Не забувайте також про практичні аспекти вивчення історії, такі як аналіз карт, створення хронологічних таблиць та генеалогічних дерев. Ці методи можуть сприяти систематизації знань та розвитку навичок аналізу.

Усі ці підходи, поєднані у комплексну методику, допомагають створити глибокий, різнобічний та пізнавальний процес вивчення теми про військові реформи та будівництво Української держави за часів Павла Скоропадського.

Звернімо увагу і на розвиток міжпредметних зв'язків. Співпраця із вчителями інших предметів може допомогти учням бачити історію в контексті інших наук. Наприклад, зв'язки із літературою, мистецтвом чи економікою того періоду можуть розкрити багатогранність історії [43].

Важливо також враховувати різноманітні стилі навчання учнів, використовуючи візуальні, аудіальні та кінестетичні методи. Це може включати в себе використання слайд-презентацій, аудіо-записів, рольових ігор, а також практичних завдань для активізації різних типів сприйняття інформації.

Однією з ключових точок методики є також підкреслення значення історії як навички критичного мислення. Вчителю слід сприяти учням у розвитку навичок аналізу, синтезу і оцінки інформації, а також формувати у них здатність висловлювати обґрунтовані думки та аргументувати свої погляди.

У методиці важливо враховувати різноманіття культурних та індивідуальних контекстів учнів. Приділіть увагу історичним прикладам, які можуть бути ближчими для конкретних груп учнів, і заохочуйте висловлення різних точок зору [44].

Загалом, багатоаспектна та гнучка методика, яка враховує різні потреби та стилі навчання учнів, сприятиме глибокому і пізнавальному вивченню теми.

Спробуйте включати завдання, які стимулюють учнів шукати та аналізувати інформацію самостійно. Це може бути, наприклад, підготовка презентацій, написання дослідницьких есе чи створення історичних досьє.

Не забувайте про значення оцінювання, але розглядайте його як інструмент для стимулювання розвитку, а не лише як формальний спосіб визначення знань. Давайте учням зрозуміти, що важливо не лише "правильні" відповіді, але й уміння аргументовано висловлювати свої думки, виявляти та аналізувати причинно-наслідкові зв'язки.

Розглядайте можливість використання інтерактивних методів, таких як групові проекти, дебати чи історичні конференції, які можуть зробити процес вивчення більш захопливим та сприяти взаємодії між учнями.

Нехай учні відчувають відповідальність за своє власне навчання. Сприяйте формуванню у них навичок самоорганізації та планування часу для ефективного вивчення матеріалу [45].

Усі ці аспекти в методиці допоможуть створити не лише ефективний процес вивчення історії України, а й сприятимуть розвитку широкого спектру навичок, які будуть корисні учням в подальшому житті.

3.3. Комплекс вправ для вивчення теми «Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського» на уроках історії України

"Комплекс вправ" - це цікавий та нестандартний підхід до вивчення теми "Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського". Такий комплекс може включати в себе різноманітні активні завдання та інтерактивні методи, які залучають учнів та сприяють їхньому активному розумінню та запам'ятовуванню матеріалу. Ось кілька ідей для "комплексу вправ":

Рольова гра "Дипломатичні переговори":

Учні розділяються на групи, що представляють різні країни чи політичні сили того періоду. Кожна група отримує завдання розробити свою позицію щодо військових реформ та будівництва в Українській державі Павла Скоропадського. Проведення дипломатичних переговорів, обговорення та виходження із ситуацій.

Історичний театр "Уроки Павла Скоропадського":

Учні готують короткі сценарії, що відображають ключові події чи виразні моменти із життя Павла Скоропадського та його реформ. Проведення "театралізованих уроків" за участю учнів, де кожен виступає у ролі історичної постаті.

Аналіз історичних джерел:

Учні отримують завдання досліджувати оригінальні документи, статті та інші історичні джерела, пов'язані з реформами Скоропадського. Презентація результатів свого дослідження перед класом та обговорення знайдених відомостей.

Створення історичного арт-проекту:

Учні малюють чи створюють колажі, що відображають основні аспекти військових реформ та будівництва Української держави за часів Павла Скоропадського.

Відтворення військових стратегій:

Групи учнів вивчають та аналізують військові стратегії Скоропадського. Розробка власних стратегій для покращення військових справ того часу та їхнє обговорення.

Історичний дослідницький проект "Воєнні інновації"

Залучіть учнів до вивчення історії воєнних інновацій, які впроваджувалися за часів Скоропадського. Кожен учень може вибрати конкретний аспект (технології, тактика, озброєння) та створити інформативний дослідницький проект.

Відтворення військових стратегій:

Групи учнів можуть вивчити та аналізувати військові стратегії Скоропадського. Розроблення власних стратегій для покращення військових справ того часу та їх обговорення.

Дебати "За та проти військових реформ Скоропадського":

Організуйте дебати, де учні об'єднуються у команди "за" та "проти" військових реформ того періоду. Кожен учень має можливість аргументовано висловлювати свою позицію та використовувати історичні факти як докази.

Рольова гра "Створення військового бюджету":

Учні представляють уряд Скоропадського та розробляють військовий бюджет, враховуючи обмежені фінансові ресурси та потреби армії. Обговорення та виправлення бюджетних планів для досягнення стратегічних цілей.

Створення документального фільму "Історія Скоропадського":

Залучіть учнів до створення короткого документального фільму про історію військових реформ за часів Скоропадського. Використовуйте вивчені факти, архівні матеріали та творчі підходи для цього проекту.

Сценарій історичної гри на тему «Військові реформи та військове будівництво Української держави Павла Скоропадського»

Гра може бути розрахована на два або більше команд. Учасники гри повинні відповісти на запитання про військові реформи та військове будівництво в Українській державі Павла Скоропадського. За правильну відповідь команда отримує бал. Переможцем стає команда, яка набрала найбільшу кількість балів.

Приклади запитань до гри:

- Яким законом було встановлено загальний військовий обов'язок в Українській державі?
- Скільки корпусів планувалося створити в Українській державі?
- Яке військово-формування Української держави було створене на базі козаків?
- Хто був головнокомандувачем Української армії?
- Які були результати військового будівництва в Українській державі?

Ці завдання спрямовані на закріплення знань учнів про військові реформи та військово-будівництво в Українській державі Павла Скоропадського. Вони

також сприяють розвитку логічного мислення, пам'яті, уваги та патріотичних почуттів учнів.

Важливою умовою успішного проведення уроку є правильний підбір завдань. Завдання повинні бути цікавими та пізнавальними для учнів, відповідати їхньому віковому рівню та рівню підготовки. Важливо також, щоб завдання були різноманітними, щоб учні могли проявити свої творчі здібності та зацікавитися темою.

Ось кілька порад щодо вибору завдань для уроку:

- Враховуйте вік та рівень підготовки учнів.
- Зробіть завдання цікавими та пізнавальними.
- Забезпечте різноманітність завдань.
- Створіть умови для прояву творчих здібностей учнів.

Рекомендації щодо використання завдань на уроках історії:

Поясніть учням мету завдання та критерії оцінювання. Це допоможе їм краще зрозуміти, що від них вимагається, і зробить процес виконання завдання більш ефективним.

Надайте учням достатньо часу для виконання завдання. Не варто ставити перед ними завдання, які вони не встигають виконати вчасно.

Заохочуйте учнів до співпраці. Робота в групах допомагає учням краще зрозуміти матеріал та розвинути навички спілкування та співпраці.

Запропонуйте учням обрати завдання, яке вони хочуть виконати. Це допоможе їм відчути себе більш залученими до уроку.

Використання різноманітних завдань на уроках історії є ефективним способом зацікавити учнів та допомогти їм краще зрозуміти матеріал. Завдання повинні бути цікавими та пізнавальними, відповідати віковому рівню та рівню підготовки учнів, а також забезпечувати різноманітність.

Приклади завдань, які можна використовувати на уроках історії:

- Запитання. Запитання можуть бути відкритими, закриті, на вибір, на встановлення відповідності, на встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо. Запитання можуть бути спрямовані на перевірку знань

учнів, їхнє розуміння матеріалу, їхню здатність аналізувати та робити висновки.

- Задачі. Завдання можуть бути математичними, логічними, творчими тощо. Завдання можуть бути спрямовані на розвиток логічного мислення учнів, їхніх творчих здібностей.
- Практичні роботи. Практичні роботи можуть бути спрямовані на дослідження історичних джерел, створення історичних документів, імітацію історичних подій тощо. Практичні роботи допомагають учням краще зрозуміти матеріал, розвинути навички дослідження та аналізу.
- Гри та вікторини. Ігри та вікторини допомагають зацікавити учнів та зробити урок більш цікавим.
- Творчі роботи. Творчі роботи допомагають учням проявити свої творчі здібності та краще зрозуміти матеріал.

Використання різноманітних завдань на уроках історії має ряд переваг:

- Зацікавлює учнів та підвищує їхню мотивацію до навчання.
- Допомагає учням краще зрозуміти матеріал, розвинути їхні пізнавальні здібності та навички.
- Робить уроки більш цікавими та інтерактивними.

Важливо, щоб вчителі історії використовували різноманітні завдання на своїх уроках. Це допоможе їм зробити уроки більш ефективними та цікавими для учнів, а також допоможе учням краще зрозуміти матеріал та розвинути свої пізнавальні здібності.

Поради щодо того, як використовувати різноманітні завдання на уроках історії:

- Починайте з простих завдань і поступово переходьте до складніших.
- Заохочуйте учнів до співпраці при виконанні завдань.
- Надавайте учням достатньо часу для виконання завдань.
- Не бійтеся експериментувати з новими завданнями.

Висновки до 3 розділу

Вивчення теми про військові реформи та військове будівництво в період правління Павла Скоропадського впишеться в контекст загальної історії України. Ця тема займає важливе місце в навчальній програмі, оскільки дозволяє учням розуміти важливі трансформації в армійській справі та внутрішній політиці країни в даному історичному періоді.

Методика вивчення цієї теми повинна бути зорієнтована на взаємодію та активну участь учнів. Застосування різноманітних методів, таких як рольові ігри, аналіз історичних джерел, створення проєктів, сприятиме глибокому розумінню подій та розвитку критичного мислення. Важливо також враховувати інтерактивний характер вивчення та відзначити важливість контексту для адекватного розуміння історичних подій.

Комплекс вправ, що охоплює рольові ігри, історичні дослідження, створення проєктів та дебати, надає учням можливість не лише отримувати інформацію, але й застосовувати її в практичних сценаріях. Цей підхід розширює здатність учнів до самостійного аналізу історичних подій та розвиває їхні творчі та критичні вміння.

Вивчення теми про військові реформи та військове будівництво під час уряду Павла Скоропадського на уроках історії сприяє глибокому засвоєнню історичного матеріалу та розвитку різних навичок учнів. Застосування різноманітних методів та вправ підвищує інтерес учнів до вивчення історії та робить процес навчання більш ефективним та захоплюючим.

ВИСНОВКИ

У даній дипломній роботі ми розглянули історичні та соціально-культурні передумови, а також особливості військових реформ Павла Скоропадського. Історіографія діяльності гетьмана охоплює три основні підходи, які склалися після припинення існування Гетьманату: уенерівський, прогетьманський та радянський. Саме радянський підхід вважав Гетьманат П.Скоропадського злочинним та не визнавав його існування взагалі, відкидаючи будь-яку його важливість у розбудові української державності. Згодом виник нейтральний підхід до розуміння значення Гетьманату П.Скоропадського для української історії.

Однією з реформ гетьмана П.Скоропадського стала так звана козацька реформа, яка мала на меті відродити козацтво як соціальну верству та військову силу. Втім, ідея відродження козащини зустріла опір Ради Міністрів. Пізніше відбулися стрімкі зміни зовнішньої та внутрішньої політичної ситуації, які й зовсім призвели до згортання козацької реформи.

У ході дослідження з'ясовано, що військові реформи протікали у період правління Павла Скоропадського в 1918р.. Основний напрямок цих реформ – оновлення та модернізація українських військових сил. Основні значення військових реформ Скоропадського наступні:

1. Перебудова армії: Він поставив перед собою завдання перетворити розрізнені військові формування в Українській армії на єдину, Центральну військову раду.

2. Професіоналізація: Скоропадський намагався зробити українську армію більш професійною шляхом повернення досвідчених офіцерів, які раніше служили в російській армії.

3. Військовий закон: Скоропадський прийняв новий військовий закон, який встановлював правила для формування, організації та дисципліни української армії.

4. Військові школи: Було створено військові школи для підготовки офіцерського складу.

5. Модернізація озброєння: Скоропадський спрямував зусилля на модернізацію озброєння та забезпечення армії необхідною військовою технікою.

На меті реформ було покращення організації та бойової готовності збройних сил. Як виявилось через політичні та соціальні труднощі реформи мали обмежені результати.

Актуальністю вивчення даної теми на уроках історії України є розуміння важливості трансформації збройних сил Української держави в період правління Павла Скоропадського. Важливо розуміти, що і в теперішній час, в роки незалежності України, на реформи і міркування Гетьманату П. Скоропадського спирається сучасна українська армія.

В даній роботі було визначено методику, яка повинна бути зорієнтована на взаємодію та активну участь учнів. Також приведено різні методи, які сприяють правильному засвоєнню матеріалу, розвитку критичного мислення та вмінню аналізувати літературу та історичні джерела. Також данні методики дозволять підвищити інтерес до вивчення історії, зробити мислення учнів більш організованим, чітким та логічним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бантиш-Каменський О. До історії козацького руху на Україні в 1917 - 1918 рр. Біла Церква, 1923. 29 с.
2. Барановська Н. М. Підвалини військової політики гетьмана Павла Скоропадського. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія. 2014. № 784. С. 90-97.
3. Бурлака Перші кроки // Відродження 1918. 7 квітня 1918. 37
4. Булгаков Ю. В., Павленко С. Ф. Джерела до модерної української історіографії життя та діяльності П. Скоропадського. Гілея. 2012. № 8. С. 169–173.
5. Буравченков А. Час відновлення історичної пам'яті, або дещо про Гетьманат з погляду сьогодення. Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1843–1945. Київ, 1993. 320 с.
6. Верстюк В. Гетьманська держава 1918 р. в контексті української революції. Український історик. 1999. № 2–4. С. 16–33.
7. Воронько Л. О. Українське державотворення в добу Гетьманату 1918 року: роль та значущість діяльності П. Скоропадського. Державне управління: теорія та практика. 2016. № 1. С. 3–20.
8. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Київ, 2004. 430 с.
9. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1917. Львів: Світ, 1997. 234 с.
10. Грибоєдов С. В. Українська держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження: дис... канд. істор. наук. Київ, 2001. 210 с.
11. Держава UA. Гетьманат Павла Скоропадського. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/derzhava-ua-getmanat-pavla-skoropadskogo>
12. Державний вістник. 1918. URL: <http://surl.li/iuris>

13. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів. Політологічні читання. 1994. № 1.
14. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. 2002.
15. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Вид. 2-ге. Мюнхен: Друк «Ціцеро», 1969. 427 с.
16. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст. Донецьк: Норд-Прес; ДонНУ, 2006.
17. Задунайський Д. Використання військових традицій українського козацтва за часів гетьмана Павла Скоропадського. І. Історичний досвід І пол. ХХ ст. С. 35–42.
18. Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні. Т. 1. Львів, 1993. 399 с.
19. Калакура Я. С. Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії. Національна та історична пам'ять. 2013. Вип. 7. С. 56–66.
20. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). 4-те вид., змін. і доп. Львів: Світ, 1991. 712 с.
21. Любовець О. М. Напрями історіографічних досліджень та перспективи вивчення феномену Гетьманату П. Скоропадського. Національна та історична пам'ять. 2013. Вип. 7. С. 15–23.
22. Матяш І. Б. Поняття про архівознавство як науку: генеза змісту. Архіви України. 2010. № 1. С. 50–75.
23. Мироненко О. Українська Держава. Українське державотворення. Невитребуваний потенціал. Словник-довідник. Київ, 1997. 560 с.
24. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. Історико-генетичний аналіз. Київ, 1995. 282 с.

25. Папакін Г. Архів Скоропадських: Фамільні архіви української родової еліти другої половини XVII–XX ст.. та архівна спадщина роду Скоропадських. Київ, 2004. 420 с.

26. Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико архівні нариси. Київ, 2003. 282 с.

27. Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: особливості законотворення (квітень – грудень 1918 р.). Архіви України. 2010. № 1 (267). С. 76–85.

28. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Нариси історії. Київ, 2011. 336 с.

29. Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітополь, 22–23 травня 2008 р.). Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького. Мелітополь, 2008. 304 с.

30. Попенко Я. Особливості реформ в Україні за часів уряду гетьмана П. Скоропадського. Українознавчий альманах. 2013. Випуск 13. С. 131–138.

31. Радянська енциклопедія історії України. У 4 т. Т.1. Київ, 1969. 549 с.

32. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.

33. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). Київ: Альтернативи, 1998. 320 с.

34. Сидоренко А. Військова політика Української держави П. Скоропадського. Вісник КНЛУ. Серія: Історія, економіка, філософія. 2015. Вип. 20. С. 140–153.

35. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ – Філадельфія, 1995.

36. Солдатенко В. Ф. Гетьманат П. Скоропадського як каталізатор радикалізації позицій українських політичних партій. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 7. Київ: «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 24–40.

37. Солдатенко В. Україна в революційну добу: Історичні ессе-хроніки. У 4-х т. Т.ІІ. Рік 1918. Київ: Світогляд, 2009. 412 с.
38. Терещенко Ю. І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. Укр. іст. журн. 2008. №3. С. 19–37.
39. Тимощук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 року). Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.
40. Ткачук П. П. Військові реформи гетьмана Павла Скоропадського у контексті державотворчих процесів в Україні (квітень – грудень 1918 р.). Військово-науковий вісник. 2019. № 31. С. 112–123.
41. Федюк В. П. Украина в 1918 году. Гетьман П. П. Скоропадский. Ярославль, 1993. 80 с.
42. Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. Перевод с англ. Л. А. Игоревского. Москва, 2007. 328 с.
43. Якимович Б. З. Збройні Сили України: Нарис історії. Львів, Ін-т українознавства НАН України 1996. 360 с.